

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Claus Bjørn: Dansk arkivvæsen – set fra Frue Plads	73
Ole Degn: Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660	80
Ole Degn: Skifters repræsentativitet og pålidelighed	104
Morten Westrup: Mod det énstrengede arkivvæsen	113
Orientering:	129

Dansk arkivvæsen – set fra Frue plads¹

AF CLAUS BJØRN

De følgende betragtninger må opfattes som »uansvarlige«. De blev oprindelig præsenteret i foredragsform på anmodning fra Arkivforeningens side, og den senere omsættelse i skriftlig form er ligeledes sket på opfordring. De er ikke baserede på dybtgående kendskab til arkivernes arbejde, de talrige, forskelligartede gøremål, af hvilke formentlig kun de færreste kommer til læsesalsgæstens kendskab eller afsløres for historikerkollegaen. Og det er netop som arkivbenytter – fortrinsvis af Rigsarkivet, men gennem årene også af de øvrige institutioner – og som fagfælle til arkivarerne, jeg har ment dog at kunne fremkomme med nogle iagttagelser og synspunkter på dansk arkivvæsen af i dag. Det følgende vil naturligt falde i to hovedafsnit, dels læsesalsgæstens indtryk og heraf foranledigede overvejelser, dels mere generelle betragtninger over arkiverne og deres virksomhed, således som det tager sig ud for en udenforstående, men dog nogenlunde nærtstående iagttager.

Indledningsvis kunne man yderligere føje til, at der i selve opfordringen til at fremlægge disse betragtninger »fra Frue plads« afspejles en tendens i den danske historiker verden, der har været mærkbar i de senere år. Når man har følt behov for at blive informeret om, hvordan man udefra så på arkivernes virksomhed, så kan det bl.a. bero på en fornemmelse af, at arkivernes og de højere læreanstalters folk – skønt normalt med samme uddannelse – i stigende grad opfatter sig og opfattes som forskellige grupper. Den almindelige udvikling i antallet af stillinger er ikke uden indflydelse herpå. Et halvt århundrede tilbage var arkiverne den store arbejdsplads for de videnskabeligt arbejdende historikere med henvend en snes stillinger overfor de klassiske tre universitetsprofessorer, mens der i dag er tale om ca. 100 fuldtidsstillinger på universiteter, universitetscentre o.lign. overfor omtrent halvt så mange arkivarer af alle grader. Arkiverne og arkivarerne »fylder« ganske naturligt ikke så meget i historiker verdenen som tidligere, der foregår kun i ringe omfang stillingsskift mellem de to typer ansættelsessteder, og stille og roligt udvikles forskellige normer og holdninger. En vis distance

¹ Artiklen bygger i alt væsentligt på et foredrag i Arkivforeningen 15. nov. 1977.

fornemmes ikke sjældent. En vis nedvurdering af arkiverne og de der ansatte *kan* påtræffes blandt nogle universitetsansatte – særlig de, hvis historiesyn og emner ikke bringer dem i jævnlig kontakt med arkiverne – og den tendens bort fra helt overvejende empirisk arbejdsform, adskillige yngre historikere står for, bidrager utvivlsomt hertil. Arkivet er ikke længere den naturlige arbejdsplads, biblioteket hævder sig påny.²

Men endnu er der folk fra Frue plads, der benytter arkiverne, både medarbejderne ved de historiske institutter og de studerende, de sidste fortrinsvis omkring specialeskrivningen. Det er en stadig, ikke stor, men dog betragtelig gruppe benyttere, flest på Rigsarkivet, men utvivlsomt også på landsarkiverne i København og Odense samt på Erhvervsarkivet. Det er en gruppe benyttere, der kendetegnes ved gentagne besøg over et ofte længere tidsrum, hvor de beskæftiger sig med en og samme opgave. Det er ligeledes en gruppe benyttere, der fra tid til anden har brug for mere indgående vejledning end den, registraturerne eller den vagthavende umiddelbart kan give, og jeg har den opfattelse, at denne gruppe besøgende ofte rekvirerer ret betydelige mængder arkivalier, fordi man ofte kommer i den situation at skulle gå materiale igennem for at konstatere, om »der er noget«. Jeg forestiller mig ligeledes, at denne gruppe benyttere ikke sjældent arbejder med arkivstof med henblik på dettes informative indhold fremfor det processuelle med de konsekvenser, dette har for søgeprocessen og denne gruppe benytteres udbytte af de eksisterende hjælpemidler.

Her kommer man ikke uden om at diskutere spørgsmålet om registraturer og andre former for hjælpemidler. »Guiderne« – den blå og røde – er her en fortræffelig fornyelse fra de senere år, og man må stærkt opfordre de institutioner, hvor en sådan ikke forefindes, til at fremskynde arbejdet med deres guide eller påbegynde dette. For Rigsarkivets vedkommende skulle den gamle »Erslev« kunne danne et udgangspunkt, og hvis man ikke kan lave en egentlig nyudgave, så forsyn et optryk med et supplement eller lad os i det mindste få et optryk alene, hvis supplementet overstiger, hvad

² Åbenheden forekommer unægtelig størst hos arkivarerne, hvad dette indlæg er udtryk for. Da undertegnede engang i en kreds af kolleger foreslog, at man tog en drøftelse på grundlag af tilsendt materiale fra en af Rigsarkivets afdelinger med henblik på nye registraturformer og hjælpemidler og hvilke ønsker, vi som universitetslærere kunne have i så henseende, var reaktionen lidet positiv!

man kan klare! Rigsarkivet har sin linie med hensyn til registraturer og hvert af landsarkiverne har sin og Erhvervsarkivet har tilsyneladende slet ikke nogen. Det er nok spørgsmålet, om f.eks. Rigsarkivets traditionelle række, de vejledende arkivregistraturer, er den helt velegnede form til de store arkivmasser fra 19. for slet ikke at tale om 20. århundrede, og initiativer som *Arkivordbogen* og *Materiale til en vejledning i Indenrigsministeriets arkiv* forekommer mig lovende og frugtbar. En publikation som *De fynske godsarkiver* fra Landsarkivet i Odense bør efter min mening ligeledes indgå i overvejelserne omkring nye typer registraturer – eller rettere hjælpemidler for benytteren ved arbejdet med arkivernes indhold. Man kommer ikke uden om, at den traditionelle registraturs lakoniske »journalsager 1790–1802 46 pkr.« måske nok er korrekt og præcis, men unægtelig lidet informerende for benytteren.

Der er tidligere råbt »Væk med perfektionismen!« og det kan vel stadig gentages – særlig når perfektionismen bliver en undskyldning for at trække et arbejde ud. Vi har ikke megen glæde af den fuldendte registratur, hvis den først ser dagens lys i 1985! Det ville ligeledes være et fremskridt, om man søgte at nedbryde skellet mellem de hjælpemidler, der blev stillet til benytternes rådighed, og så de, der forbeholdes institutionernes egne folk. Rygtevis kommer sådanne til udenforståendes kendskab, og jeg har således en fornemmelse af, at når arkivarer taler om primula, så er det ikke en blomst i en kollegas vindueskarm, der skal vandes under vedkommendes ferie, men noget, der hører hjemme på reolen eller skrivebordet.

Den viden om arkivernes indhold, som arkivarerne erhverver sig gennem årene, må frem og det gerne i uprætentiøs og foreløbig form. Det er meget irriterende at måtte stoppe op, fordi den arkivar, der »har« dette eller hint arkivfond er syg, bortrejst eller til møde. Der må, især for de medarbejdere, der har været en årrække i en institution, være utallige iagttagelser om arkivalierne, som må kunne komme brugerne til nytte. Lad mig her konkretisere fra mine egne seneste undersøgelser. I Rentekammerets landvæsenskontors journalsager fra slutningen af det 18. årh. – utvivlsomt et ret hyppigt benyttet materiale – er der kasseret adskilligt. Det er også bemærket af den arkivar, der engang har gennemgået pakkerne og sat krydser og streger i journalerne. Men vedkommende må have gjort den iagttagelse, som jeg og adskillige andre har gjort, at f.eks. udskiftningssager gennemgående er velbevarede, mens f.eks. petitioner om tiendeafløsning hyppigst er kasseret. Vedkommende må ligeledes

have bemærket, at rentekammersystemet for det sjællandske landvæsenskontors vedkommende går i opløsning i 1790'erne til stor forvirring for benytteren. Det er denne type iagttagelser og informationer, jeg gerne vil have frem på en eller anden måde – påført det relevante kort i seddelregistraturen, markeret på et fanekort eller sat ind i et ringbind, som kunne stå hos vagthavende. Og man kunne gå videre her. Hvad med at bruge brugerne? Det skulle ikke være vanskeligt at identificere en studerende, der sysler med et bestemt arkivmateriale til brug for sit speciale eller at finde den universitetslærer, der sidder med nogle bestemte års kilder til udenrigspolitikken og få disse til at afgive oplysninger om karakteren af de arkivalier, de har været igennem. Er journalsagerne fuldstændige, kopibogen uden huller, er der i det benyttede materiale genveje, som andre brugere kan have glæde af osv. Jeg tror, de fleste benyttede gerne bidrog.

Fra hjælpemidlerne til selve arkivalierne. Det er en tung procedure, særlig hvis man sidder og skal »checke« eller se om »der er noget«. Man kvier sig ofte ved at bestille pakker og bind ned for et enkelt opslags skyld, og enkelte opslag kan jo være nødvendige. Åbne magasiner er uigennemførlige – naturligvis. Men når man stiller kopier af folketællinger op, så brugerne kan gå lige til dem, og et landsarkiv tilsvarende har åbne hylder med kopier af kirkebøgerne, så bør man overveje, hvor langt man her kan gå med andre, hyppigt anvendte typer arkivalier, f.eks. kunne man forestille sig kopier af rækken af indberetninger om arbejdernes økonomiske vilkår 1872, som mange specialestuderende har benyttet, eller centrale rækker af protokoller fra f.eks. Danske kancelli.

Men det hænder ganske ofte, at man i søgeprocessen fremfor at skulle bestille rækker af bind eller pakker ned smutter med en betjent eller arkivar op i magasinet og som regel i løbet af få minutter får konstateret, om der »er noget«. At dette foregår ret hyppigt, tyder på, at bestillings-/adgangsproceduren f.eks. ved et nyt rigsarkiv burde overvejes. Og når dette nu er nævnt, så forestiller man sig forhåbentlig ved planlægningen af en nybygning, at der bliver plads til forskerrum eller i hvert fald faciliteter, der tillader at have ret store kvanta arkivalier fremme til stadighed. Ofte indtræffer den situation, at man skal gå tilbage til tidligere benyttet materiale eller frem i det samme. Kunne man her have f.eks. 6–8 hyldemeter til rådighed (evt. plads til skrivemaskine), så tror jeg at man ville kunne lette en bestemt gruppe benyttede arbejdet ganske væsentligt.

Jeg har selv haft glæde af forskerrummene på Jagtvejen og har en fornemmelse af, at de fungerer efter hensigten. Men mens spørgsmålet om rekvireringen af arkivalierne omtales, så kan man undertiden støde på mærkværdigheder, således som at det på et enkelt landsarkiv ikke er muligt at få mere end en pakke udleveret ad gangen til brug på læsesalen, ligesom man på Rigsarkivet for særlige arkivfonds vedkommende ikke kan få pakken ned, men kun enkelte numre. Visdommen i disse regler er ikke videre gennemskuelig.

Når der indledningsvis brugtes nogle linier på at omtale en vis afstand mellem arkivvæsenet og Frue plads, så bør det vel fremhæves, at ledelsesforholdenes udvikling eller manglende udvikling har medført, at afstanden i hvert fald på et punkt er blevet meget omfattende. Universiteterne har fået en i medarbejderdemokratisk henseende endda meget vidtgående styrelsesform, hvor »alle er lige« og hvor der faktisk med føje kan argumenteres mod opretholdelsen af en særlig professorgruppe for nu at tage et punkt frem, der har været diskuteret. Fordele og ulemper ved tingenes tilstand er sikkert alment kendte og synspunkterne på universiteternes styrelsesforhold unægtelig varierende. Her over for står så arkivvæsenet, hierarkisk opbygget med en for alt og alle ansvarlig chef i toppen og nedefter forskellige chef- og lederniveauer videre over arkivarer og øvrige personalegrupper med vidt forskellig uddannelse og opgaver. På universitetet kan en nyansat undervisningsassistent i princippet have ansvar for ethvert led i uddannelsen af studerende inklusive specialevejledning og bedømmelse – på arkiverne har jeg fra jævnaldrende kolleger ladet mig fortælle, at en medarbejder efter 8–9 års studier, embedseksamen og endda en vis anciennitet på institutionen ikke har kunnet underskrive udgående breve af ret rutinemæssig karakter. Det sammenfatter vel i få ord meget af forskellen mellem universitet og arkiv i dag.

Men der er ikke tvivl om, at arkivvæsenets styrelsesform skulle rumme fordele fremfor f.eks. universiteternes. Det forekommer mig dog som udenforstående, at disse muligheder, f.eks. planlægning, styring og ensartethed i den kurs, de enkelte institutioner følger, næppe altid er blevet udnyttet. Foran er omtalt de vidt forskellige retningslinier, der er lagt til grund med hensyn til registraturer, f.eks. blandt landsarkiverne. For Rigsarkivets vedkommende udsendes med ganske kort mellemrum en mere »traditionel« oversigt over bl.a. kultusministeriets arkiv og en »moderne« brugervejledning for indenrigsministeriets arkiv. Den af alle historikere højt

værdsatte publikation *Kancelliets brevbøger* synes aldrig at nå til 1660, eller blot til 1648, mens der derimod har været kræfter til den afgjort mindre væsentlige kildepublikation *Statsrådets forhandlinger*. Det fynske landsarkivs værdifulde *De fynske godsarkiver* er opbygget således, at den følger de grupperinger, man her anvender i registreringen af godsarkiver og som adskiller sig fra de øvrige landsarkivers principper. Det indebærer, at en vejledning, der burde kunne have været udformet således, at den kunne være til hjælp for brugere af godsarkiver også i Viborg og på Jagtvejen, nu væsentligst kan anvendes alene på ét landsarkiv. Man kan ikke andet end få det indtryk, at der i stedet for planlægning og styring er tale om ret uafhængige kræfters ret frie spil. Betragter man de seneste års større registreringsarbejder på Rigsarkivet får man samme indtryk.

En fordel ved det bestående ledelsessystem i arkivvæsenet skulle tillige være muligheden for at gennemføre en ensartet linie i de til området henhørende institutioner, f.eks. med hensyn til publikumsbetjening, åbningstider, kassation, registreringsprincipper osv. Der er i det foregående givet enkelte eksempler på, at det ikke er tilfældet og listen kan fortsættes med adskillige dispositioner og funktioner, der har udviklet sig forskelligt fra institution til institution. Ensartethed i sagsbehandlinger er vel en almindelig bureaukratisk dyd, og selv om der er velkendte arkivhistoriske forudsætninger for de eksisterende forhold, så er her vel et spørgsmål, der bør overvejes i forbindelse med fremtiden.

Jeg vil – lidt provokerende – runde disse særlige iagttagelser af med at fremlægge som mit indtryk af arkivvæsenet i dag, at det ikke er et hierarkisk opbygget system, men at det i hvert fald på mange områder fungerer som en ramme om flere, hinanden ret uafhængige systemer – fortrinsvis de enkelte landsarkiver og Rigsarkivets afdelinger – hvis interne forhold bestemmes af synspunkter og holdninger hos den enkelte chef, således at der veksles mellem oplyst enevælde, rådgivende stænder og parlamentarisme. Despotiet turde vel endelig være afskaffet som ledelsesform.

Mon ikke der er almindelig enighed om, at arkivvæsenet i forlængelse af andre parallelle institutioner, f.eks. museerne, står overfor en reorganisation af ledelsesstrukturen. Men tilsvarende kan man formentlig også fremhæve, at arkivvæsenet ligeledes står overfor spørgsmål om hele dets afgrænsning i forhold til omverdenen. I en artikel for et par år tilbage nævnte Erik Stig Jørgensen, at det statslige arkivvæsen stod med en udfordring fra andre »arkiver«,

der skulle varetage ganske bestemte opbevaringsfunktioner.³ Jeg har aldrig kunnet fatte den dybere mening bag Erhvervsarkivets organisation og forhold til de øvrige arkiver, og man kan næppe forestille sig den nuværende ordning som permanent. Måske brugelig i en etableringsfase, men formentlig lidet heldig som stadig ordning. Og så er der de lokalhistoriske arkiver. De er nu kommet for at blive, der er mange af dem, og de første akademisk uddannede arkivledere har fået ansættelse på nogle af de større lokalhistoriske samlinger. Der er presserende afgrænsningsspørgsmål at tage stilling til – kan arkivalier, som et landsarkiv evt. ønsker at kassere, opbevares på det lokalhistoriske arkiv, der måske har plads til de pågældende ting, osv. Mon ikke tiden så småt er inde til at forberede en lov eller i hvert fald en lovfæstet ordning af de lokalhistoriske arkivers forhold i lighed med, hvad der for år tilbage skete for museernes vedkommende.

Der kunne endnu være adskillige punkter at berøre i denne sammenhæng, således arkiverne som forskningsinstitutioner. Her har man unægtelig på fornemmelsen at Kildeskriftselskabet og Landbohistorisk selskab igennem årene har fungeret som udvækster på arkivvæsenet. Hvorfor skal f.eks. Landbohistorisk selskab registrere kort i offentlige samlinger eller adkomstdokumenter fra 16. årh. – det forekommer helt oplagte funktioner, der burde løses af arkivvæsenet selv. Der er spørgsmålet om den stadige professionalisering af arkivargeringen (parallelt med at man på universiteterne må lægge stadig større vægt på den pædagogiske dimension af arbejdet).

Jeg indledte med omtalen af en vis afstand mellem »Frue plads« og arkivvæsenet i dag, og jeg har strejft forskellige forhold, der efter min opfattelse spiller ind her. Det er dog min opfattelse, at »teoribølgen« er ved at toppe og med den despekten for empiri og på grundige arkivundersøgelser baserede studier. Skal jeg give et bud på de kommende års tendenser, så bliver det en hjemlig udgave af »new social history« med emner som familie- og opdragelseshistorie, kvindeforhold, bolig-, sundheds- og arbejdsvilkårenes udvikling, historisk demografi o.lign. som de centrale konkrete studieområder. Arkiverne vil atter blive historikernes naturlige arbejdspladser, man vil søge og spørge anderledes og i nyt materiale – som tidligere nævnt vil interessen antagelig koncentrere sig om arkivaliernes informative indhold – men her vil være en rig mulighed for at nærme arkiverne og Frue plads til hinanden.

³ Mål og midler i dansk arkivvæsen, Arkiv VI (1976) s. 42–48.

Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660

AF OLE DEGN

I Ribe rådstuearkiv finder man fra tiden før 1660 materiale i ikke mindre end 38 bind og 32 pakker.¹ Dermed er arkivet formentlig det bedst bevarede danske byarkiv fra tiden før 1660, og det rummer ikke blot materiale af afgørende betydning for en analyse og skildring af økonomiske, sociale og administrative forhold i 1500–1600-årenes danske købstad, men kan også på grund af den høje bevarelsesgrad på mange punkter medvirke til en forståelse af det ofte væsentlig mere fragmentariske materiale i andre byarkiver.

At arkivet sikkert er det bedst bevarede danske byarkiv fra tiden før 1660, fremgår af en sammenligning med de formentlig næstbedste byarkiver, Helsingørs og Malmøs, hvoraf det første er blevet betegnet som velbevaret sammenlignet med andre danske rådstuearkiver.²

Mens de for den sociale historie så vigtige skattelister først begynder 1630 i Helsingør, har man fra Ribe disse lister i ubrudt række fra 1545.³ For borgerskabsprotokollerne er de to årstal henholdsvis 1691 og 1587, for kæmnerregnskaberne 1555 og 1548, for fattigregnskaberne 1678 og 1597, for vejerhusets vejerbøger 1653 og 1596. Fra Helsingør har man bevaret rådstueprotokollerne fra 1612 og fremefter, mens dombøgerne fra Ribe rådstue begynder i 1527, idet der dog er et hul i rækken for årene 1576–80.

¹ Arkivet findes i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Der er her ikke taget hensyn til det materiale før 1558, der findes i Rigsarkivet under Lokalkarkiver. Om arkivet i 1830, se August F. Schmidt (udg.): Peter Adlers breve til P. V. Jacobsen, 1937, s. 41. Om arkivet nu, se Registratur over rådstuearkiver, Landsarkivet for Nørrejylland, 2. Om rådstuearkiver i øvrigt, se Johan Hvidtfeldt i Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952–56, s. 315, med litt.henv. — Afhandlingen her bygger på erfaringer fra arbejde med materialet i Ribe rådstuearkiv i forbindelse med udarbejdelsen af afhandlingen Ribeområdets samfund i renæssancetiden. Økonomiske og sociale forhold 1560–1660, der forventes at udkomme i 1979 og på en række punkter udnytter det her behandlede materiale.

² Landsarkivet for Sjælland, Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt, 1 (Helsingør), 1971, s. I. Leif Ljungberg: Stadsarkivet i Malmö. (Malmö Fornminnesforening, Årsskrift 1934, s. 47–90).

³ Fra Helsingør har man dog lister over bådsmandsskat 1567–69 og over ekstraordinære kgl. skatter 1563–78.

Hertil kommer, at man fra Ribe har bevaret pengemesterregnskaber fra 1566 og fremefter, dog med huller i rækken, mark- og engbøger fra 1544 og fremefter, delefoged-, søtønde- og kaberegnskaber fra 1596 og regnskaber over bytold fra 1639. Til gengæld har man fra Helsingør bilag til kæmnerregnskaberne fra 1572, dog for tiden indtil 1732 få og spredte, og man har indkvarteringsbøger fra 1644, mens standkvarterregnskaberne fra Ribe begynder i 1657 og indkvarteringsregnskaberne 1658.

I Malmø stadsarkiv begynder flere vigtige regnskabs- og protokolrækker meget tidligt, således mandtalslisterne 1517, kæmnerregnskaberne 1517, stadsbøgerne (dombøger m.m.) 1503; men for det meste af materialet gælder, at det indtil ca. 1660 er meget ufuldstændigt, flere gange kun fra spredte år.

At Ribe rådstuearkiv er så velbevaret, er tidligere ikke fremgået direkte af ordningen og registreringen af arkivet. Mange pakker har vist sig at indeholde langt mere, end der var angivet på dem, og mange ting, der hører sammen, har stået vidt adskilt i arkivet, flere gange under forskellige betegnelser, således at rækkerne i flere tilfælde har vist sig at være mere fuldstændige, end det er fremgået. En omdeling og omflytning af en del pakker og bind fra tiden før 1660 er derfor foretaget i 1974.

Mest spredt synes rækken af havnekæmner- eller kranmesterregnskaber at have været; den må også på Ribe-historikeren J. F. Kinchs tid, i 1870–1880'erne, have været spredt, for han skriver i sin byhistorie, at fra 1599 af haves byens havneregnskaber, dog ingenlunde for hvert år; men i virkeligheden mangler, som det senere vil fremgå, blot fem af disse regnskaber.⁴

Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660 omfatter dels en række længere eller kortere serier, dels mere spredt materiale. Vigtige er serierne af skattelister, hvortil på en vis måde knytter sig hus-taksterne fra 1657 og 1661, og pengemesterens kvittancebøger og

⁴ J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse, 2, 1884, s. 826. Hans fragmentariske tal, s. 826–27, vedrørende øksneeksporten går igen hos Th. O. Achelis: Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 60, 1930–31), s. 184–85, Heinz Wiese und Johann Bölts: Rinderhandel und Rinderhaltung in nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert, Stuttgart 1966, s. 70, tabel 7, og så sent som hos H. K. Kristensen: Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid. (Fra Ribe Amt, 18, 1972–74), s. 401.

regnskabsserierne pengemesterregnskaber, kærnerregnskaber, havnekærnerregnskaber, bytoldregnskaber, rådstuebøger over byens enge og jorder og fattigregnskaber, ligesom dombøgerne og to bind forpligts- samt vide- og vedtægtsbøger, hvortil kommer enkeltstående materiale som borgerskabsprotokollen, regnskaber for de såkaldte vin- og saltkompagnier fra 1620'erne samt de sikkert mere tilfældigt bevarede kopibøger og breve.

Skattelisterne findes for årene 1545–1660 og omfatter otte folio-bind med i alt ca. 180 lister, hvoraf enkelte dog kun udgøres af »hovedet«, med angivelse af dato for ligningen, størrelse m.m.⁵

Skattelisterne er egentlig ligningslister, idet de opregner personer med angivelse af det beløb, den enkelte er lignet til i forhold til de øvrige.⁶ I de første årtier har listerne et meget middelalderligt præg; personernes for- og efternavne er opstillet i to adskilte kolonner med det pålignede beløb i sk. eller mk. i en kolonne yderst til højre, og listerne giver ikke de forskellige yderligere oplysninger, man kan finde i de senere. Fra og med 1559 har listerne den opstilling og form, det præg, de skulle bevare indtil 1660.⁷ I de fleste tilfælde ser man talrige ligheder fra liste til liste, således at man kan slutte, at den nye er lavet med den foregående som mønster.⁸

Listernes personer er opdelt på de fire fjerdinge, byen var ind delt i: Første, Skt. Hans, Skt. Clemens og Sidste. Kun i fire af listerne forekommer enkelte gadenavne som overskrifter for en gruppe personer, nemlig i skattelisten maj 1567, hvor Skt. Hans fjerding har gadenavnet Sviegade, Skt. Clemens Slippen næst for Slots abildgård; i listen 22/11 1581, hvor Skt. Hans fjerding har navnene Sortebrødregade, Hundegade, Bispegårdsgade, Puggårdsgade, Sviegade og Grav sogn, Skt. Clemens fjerding Kongensgade og Sidste fjerding Første, Anden, Tredje og Fjerde Slippe; i listen 20/11 1594, hvor Første fjerding har navnene Peder Dovnsgade, Storegade, Stenbogade, Badstuegade, Klostergade og Hundegade; og i listen 1599, hvor Første fjerding har gaderne Mester Mads

⁵ Til skattelisterne slutter sig den nedenfor omtalte pakke Skatteregnskaber 1627, 1643–70 og en pakke Skatteregistre m.m. 1657–77.

⁶ To lister har dog de faktiske skattebeløb, nemlig 1622 22–25/9 og 1638 4/9.

⁷ Endda fra midt i 2. fjerding 1559. På flere punkter synes listerne at svare til lister fra Rostock, hvor man har bevaret ca. 120 lister fra årene 1378–1600, jfr. Johannes Schildhauer: *Die Sozialstruktur der Hansestadt Rostock von 1378–1569*. (Hansische Studien. Heinrich Sproemberg zum 70. Geburtstag, Berlin 1961), s. 342–43.

⁸ Jfr. her også Schildhauer (se note 7), s. 343.

Højnes gade, Peder Dovns gade, Klostergade og Hundegade. Indsamling af adresser på personer i skattelisten for december 1640 har imidlertid afsløret, at personerne står efter matrikelnumre, og sammenligninger bagud med ældre lister viser, at dette også gælder for de ældste.

Dog sker der et par ændringer i listernes struktur ned gennem tiden. Iøjnespringende er det, at i listerne til og med maj 1567 har Første og Sidste fjerding kun 50–60 skatteydere, mens Skt. Hans og Skt. Clemens hver har ca. 300. Da gaderne ikke er anført, og da kildematerialet for dette tidsrum muligvis næppe tillader en bestemmelse af de enkelte personers adresse på samme måde som for 1640, kan forholdet kun oplyses ved en sammenligning mellem skattelisten fra maj 1567 og den nyindrettede liste fra december 1567, der for hver fjerding har en angivelse af dennes grænser, et udtryk for, at der netop må være sket en omlægning. Disse grænseangivelser viser, at fjerdingsinddelingen fra 1567 var den samme som den, man havde i 1640 og 1660. Sammenligninger af »ruterne« i de to lister fra 1567 viser, at ændringen omfattede en flytning af grænsen for de nordlige fjerdinge mod syd, fra Fiskergade-Sortebrodrøregade-Badstuegade til Grønnegade-Torvet-Stenbogade-Hundegade. Ændringen gjorde skatteborgertallene i de fire fjerdinge mere ens, hvilket har været administrativt praktisk med de hyppige skatteudskrivninger under Syvårskrigen, og den afspejler formentlig en udvikling i byens struktur, med flytning af tyngdepunktet fra nord mod syd. Den anden forandring i listernes struktur kan iagttages i 1570–1580'erne, idet skattemisterne fra 1578, 1579 og 1585 for Sidste fjerdings vedkommende har skatteyderne i omvendt rækkefølge: man begyndte ved Nørreport i stedet for som ellers ved Pilleport.

Skal man bedømme de mange skattemisters værdi som kilder til belysning af folketal og befolkningens økonomiske og sociale struktur, er det nødvendigt at kende deres tilblivelsesmåde, indhold og pålidelighed.

En pakke med såkaldte skatteregnskaber 1643–1791 rummer hussøgningslister for 2. og 4. fjerding fra december 1643 og for 3. fjerding fra oktober 1661, og disse viser, at der forud for affattelsen af skattemisterne er gået undersøgelser i de enkelte huse. I skattemisten fra december 1642 tales om, at der 19/11 er gjort hussøgning, hvorefter Ribe bys borgere er lagt for skat, og mange små træk antyder, at hussøgninger også har været foretaget i forbindelse

med de ældste lister.⁹ Det bekræftes af, at det i listerne fra 1581, 1583 og 1585 anføres, at man ved siden af de to skatmestre i hver fjerding havde tre hussøgningsmænd, der skrev mandtalslisterne. Og det ses tydeligt af skattelisterne; således hedder det i maj 1567 om Enevold Nielsens inderst i 2. fjerding: »hans inderst, en ungkarl, løb bort, der de skrev, knægten hedder Knud«, og i listen 1604 er til Anders Andersen Ballum i 2. fjerding føjet: »Nok 2 piger, han sagde, at han gav dennem kost og løn«. Hussøgningsmændene snakkede med folk, når de var ude; om Anne Aagesdatter i 2. fjerding hedder det i listen fra 1604: »Og sagde hendes naboer, at hun havde taget en kvinde ind til sig med to små børn«. Og de så sig om; i adskillige lister møder man formuleringer som denne fra 1603: »Peder Svendsen, som tjente Ib Tornom, og noget hø lå ved skorstenen«; det er den stadige frygt for de ødelæggende ildebrænde, der spøger her, og gav hussøgningsmændene til opgave også at kontrollere sådanne forhold.¹⁰

Skal man bruge skattelisterne til beregning af befolkningstal, er det nødvendigt at danne sig et indtryk af, hvilke persongrupper de indeholder, således at man kan nå frem til en multiplikator til brug ved sådanne beregninger.¹¹ Man må vide, hvilke borgere der var skattepligtige, og hvilke der var fri, og man må vide, om der er tale om skat af grundejendom og/eller erhvervsvirksomhed.

For Ribe-skattelisternes vedkommende synes det klart, at de pålignede beløb er udtryk for ligningsmyndighedernes – borgmestre og råds og organet de 24 mænds – opfattelse af den enkeltes økonomiske formåen, og heri indgik vistnok betragtning af såvel ejendom og gæld som erhvervsindtægt. En del personer, som embedsmænd, præster o.a., var almindeligvis fritaget for skat; men flere af disse forekommer sporadisk i listerne med ligningstallet 0. De øvrige skattepligtige optræder år for år i listerne. Analyser af disse synes at vise, at skattepligtige var alle, der var hovedpersoner i en husstand og ikke var gejstlige eller adelige.¹² En sådan husstand kunne

⁹ Også skatlisten 1648 2/3 nævner en hussøgning.

¹⁰ Jfr. Eds- og forpligtsbog 1596–1639, sag nr. 34, 1597 26/6.

¹¹ Jfr. Hans Mauersberg: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte zentraleuropäischer Städte in neuerer Zeit*, Göttingen 1960, s. 19.

¹² For et mandtal, »byens takst«, fra København 1627 regner J. A. Fridericia: *Studier over Kjøbenhavns befolkningsforhold i det 17. århundrede, særlig omkring året 1660*. (Hist. Tidsskr., 6. r. 2, 1889–90), s. 225 også skatteyderne = familiefædre = husstande.

bestå af et ægtepar eller en enlig mand eller enkemand eller en enlig kvinde eller enke plus ét eller flere børn og/eller én eller flere tjene-
 stedreng eller -karle eller -piger og/eller én eller flere købmands-
 lærlinge eller -tjenere eller håndværkslærlinge eller -svende. Perso-
 ner, der ikke havde en selvstændig husstand, blev altså ikke sat i
 skat; var de selvstændige, optræder de i skattelisterne, også selv om
 de boede til leje i et hus sammen med ejeren eller lejereren som inder-
 ster. Man har imidlertid ikke altid været helt konsekvent; således
 kan vævepiger, ansat hos en væver, være anført i listerne.¹³ Voksne
 børn, der boede hos forældrene, optræder tilsyneladende ikke, hel-
 ler ikke om de også var et stykke op i årene og var gift.¹⁴ Til gen-
 gæld forekommer nu og da personer, som man ikke skulle vente at
 finde; i 1590 nævnes under 3. fjerding »4 hollænderkvinder i
 Christen Langes hus«, og i oktober 1644, under den svenske be-
 sættelse, optræder under 3. fjerding som inderst »en svensk hore,
 Anne«; de sættes dog alle til 0 sk. og er måske blot kommet med,
 fordi man har registreret alle beboere. På samme måde kan der fore-
 komme navne på en gruppe personer, der ikke skulle med, fordi de
 ikke betalte skat under byen, nemlig præsterne, og det samme gæl-
 der andet kirkeligt personale, som organister, klokkere, orgeltræ-
 dere; desuden personale på Riberhus, som slotsskriveren, kælder-
 svenden, håndskriveren, skrædderen, kokken osv., og en del em-
 bedsmænd og bestillingsmænd, som byskriveren, byfogeden, havne-
 kæmneren, byens instrumentister, alle ofte noteret, men med lig-
 ningstallet 0 sk.;¹⁵ også adelige forekommer nu og da, ligeledes sat
 til 0 sk., formentlig fordi de ejede huse i byen.

De navne, man møder i skattelisterne, synes som nævnt at være
 navnene på familiernes overhoveder; det er selvstændige personer,
 mens børn, svende, lærlinge og tjenestefolk ikke forekommer. I
 almindelighed angiver et personnavn dermed samtidig en bolig, der
 normalt har været et hus eller en bod.¹⁶ Boede en person til leje
 hos en anden, er der som regel i listens margen et »I«, der står for

¹³ Jfr. Kinch (se note 4), s. 688.

¹⁴ Således købmanden Hans Friis, der første gang optræder i skattelisten
 nogle dage efter faderens død i 1618; han var da 31 år gammel og var nogle
 måneder tidligere blevet gift.

¹⁵ Jfr. Eds- og forpligtsbog 1596–1639, sag nr. 230, 1614 12/12 og 246, 1615
 19/12.

¹⁶ Jfr. lignende forhold for København: Fridericia (se note 12), s. 238.

»inderst«. Der forekommer dog eksempler på, at to selvstændige personer har boet sammen i ét hus.¹⁷

Udgangspunktet for ligningernes grundlag, hussøgningslisterne, har været matrikelnummeret, grundarealet. Man har spurgt: hvem bor her, ejer eller lejer og vedkommendes inderster, og hvor meget skal de lignedes til. Øde huse blev, i hvert fald ofte, registreret og angivet med 0 sk., og stod der en stald på arealet, blev også dette angivet med et vedføjte 0 – ejeren boede jo andetsteds.

Med den manglende konsekvens sker det dog, at en mand anføres med sin kone, en far med søn eller sønner, en kvinde med sønner eller døtre, en søn med sin mor som inderst, en bror med to søstre som inderster, en mand sammen med sin svoger osv.¹⁸ Endda tjenestefolk forekommer. At en kvinde optræder i skattelisten, er ikke ensbetydende med, at hun er enke eller enlig; traf de mænd, der skrev hussøgningslisterne, ikke manden hjemme, kunne konen blive anført.¹⁹

Løfte om skattebetaling var en betingelse for tilståelse af borgerskab, retten til at drive næring. Men også personer, der ikke havde løst eller ikke kunne løse borgerskab, herunder kvinder, var skattepligtige og optræder derfor i skattelisterne. Det udtrykkes i et pengemesterregnskab fra 1578, der som indtægt opfører 1 daler, »opbårn af en Karen Christensdatter ved navn neden i Horsfold, som boede i en landskrædders hus, for hun havde været her imod borgmestre og råds befaling og ville hverken give skat eller anden byens tyng«. Når f.eks. skattebogen med skattelisterne 1632–37 på titelbladet har betegnelsen »Riber bys skattebog, hvorudi indskrives hver borger sin skat, som de bliver takseret for«, er der tale om betegnelsen borger i betydningen »indbygger« og ikke »én, der har løst borgerskab«.

Skattelisternes formål er at opregne navnene på skatteyderne med det pålignede beløb for hver enkelt. Men ligesom mange ældre administrative akter kan de nu og da helt tilfældigt oplyse andre forhold. Som nævnt er det i mange lister mere eller mindre fuldstændigt ved et »I« i marginen angivet, hvem der boede til leje hos

¹⁷ Således skattematrikel 1640 19–21/12, 2. fjdg., nr. 185 og 186, 3. fjdg., nr. 61 og 62.

¹⁸ Eksempler skattematrikel 1581 og 1652 16/11, 4. fjdg., nr. 5.

¹⁹ Skattematrikel 1646 23/11, 1. fjdg., nr. 52.

nogen, der boede i et hus.²⁰ I et par lister, fra 1578 og 1581, er det ved et »E« i marginen angivet, hvilke huse der hørte en eng til.²¹ I listen fra maj 1567 er med ordene »y krig« betegnet de mange borgere, der deltog i Frederik 2.s syvårskrig. Og ofte får man en bemærkning om en persons familieforbindelser, fødested, udseende, fysiske forhold og lignende, og nidkært blev det bemærket, når en pige var blevet »lokket« eller beligget.

I adskillige tilfælde kan skattelisternes angivelser af personer være noget mangelfulde; måske nævnes blot »hans søn« eller »hendes søn«, »Nis Baslunds svoger«, »to vævepiger«, »Mette N.«, »en hollænderkvinde og hendes datter«, »Katrine, som tjente på Slottet« osv. Små personer gjorde man ofte kun lidt ud af. Det gælder også for skolens disciple, som vi får et par glimt af i listen fra 1567, i dens pudsige, lidt nedladende formuleringer: »4 boder af mag. Jenses, er fulde af degne« og »en bod, er fuld af degne«.²²

Skrækken for hussøgningsmændene, grundpillerne i byens skattesystem og tillige kontrollanter af, hvem der opholdt sig i byen, fik flere gange folk til at stikke af, når der »blev skrevet«. Formentlig har dog ikke mange undgået listerne. Det antydes af listen for november 1640, der ansætter Hans Snedker i Fiskergade til 6 sk. og fortsætter »I[nderst] forfulgte de«.

Ved bedømmelsen af værdien af skattelisternes ligningsbeløb eller takseringer ville det være værdifuldt at vide, hvorledes ligningsmyndighederne er nået frem til de enkelte tal. Men vi véd blot, at det var borgmestre og råd og de 24 mænd, der hver gang mødtes og i løbet af 2–4 dage fastsatte ligningstallene for de enkelte skatteydere med henblik på den forestående udskrivning. Analyser af tallene, gennemgang af enkelte personer år for år og sammenligninger med konkrete løn- og indtægtstal og med tallene i et stort antal skifter viser dog, at der har været et vist system i ligningen.²³

Det er her nødvendigt at forstå, hvad det er, ligningstallene for

²⁰ At disse kunne have en noget løs tilknytning til byen fremgår af formuleringer som: Inderster: to drenge af Sønderho, og: Gunder Hansen på Fanø: Skatteliste 1631 13–19/12.

²¹ Skatteliste 1578 (kun i 2/3 af 1. fjdg., så vist opgivet), 1581; i listerne 1584–97 anføres i teksten en del enge.

²² Skatteliste 1567 19/5, 3. fjdg.

²³ Vil fremgå af det i note 1 anførte arbejde.

de enkelte skatteydere betyder, idet en klarlæggelse af dette forhold yderligere er en forudsætning for at kunne anvende skattelisterne ved analyser af de forskellige befolkningsgruppers økonomiske og dermed også i væsentlig grad sociale placering. Listernes ligningstal for de enkelte personer omfatter for perioden 1545–1660 lige tal mellem 0 og 480 sk., idet tal over 32 sk. er forholdsvis sjældne, og tal over 88 sk. efter 1620'erne overhovedet ikke forekommer, formentlig på grund af den økonomiske nedgang og muligvis også, fordi de højtakserede med de stadig øgede skatteudskrivninger fra denne tid har sikret sig en nedsættelse af de højere ligningstal. Ligningstallene var det direkte grundlag for skatteudskrivningen, idet det samlede ligningstal for byen divideret op i det beløb, der skulle udredes i skat til kongen eller til byens behov, gav det faktortal, skatten skulle udredes med i forhold til ligningstallene for de enkelte skatteydere. Der var her i 1500'årene ofte tale om en enkelt årlig dobbelt eller firedobbelt skat, men i krigstider og i de økonomisk og finansielt vanskelige tider efter 1620 fik man en langt hypigere og højere skatteudskrivning, med op til 180-dobbelte skatter. Dette er af betydning, når man på grundlag af de mange bevarede skattelister vil beregne skattebyrdens størrelse, mens det relative forhold mellem ligningstallene for de enkelte skatteborgere er afgørende, når man vil analysere de forskellige befolkningsgruppers økonomiske og sociale stilling; det må dog her bemærkes, at sammenligninger mellem skatteligningstallene og konkrete løn- og formuetal viser, at skattebyrden har hvilet langt tungest på de mindre indtægter og formuer, således at man må konstatere, at der ikke har været tale blot om en proportional, men ligefrem om en degressiv skat.

I Landsarkivets registratur over Ribe rådstuearkiv er de her omtalte lister betegnet som hørende til statsskatteopbørselen. Imidlertid har de ikke været beregnet for denne alene. De har dannet grundlag for den samlede skatteudskrivning, og magistraten har så selv forvaltet de indkomne beløb, sendt krævede beløb til Rentekammeret og anvendt de resterende beløb til byens eget behov. Her er listernes overskrifter med angivelse af ligningsdatoer, skatternes størrelse og formål m.m. af væsentlig værdi også for en samlet vurdering af tidens skatteudskrivning, forholdet mellem skatter til kongen, til byen og til fjendtlige besættelseshære m.m. Materialet bidrager til en forståelse af regeringens skattebreve og afslører f.eks. omfanget af den skat, der i 1619 blev udskrevet til hjælp ved Halm-

stads genopbygning efter branden, en skat, hvis størrelse ellers ikke er kendt.²⁴

En vis tilknytning til skattelisterne har de såkaldte *hustakster* fra 1657 og 1661. I Rentekammerarkivet i Rigsarkivet findes en pakke »Kommissionsakter vedr. taksation til matriklen af købstæder i Viborg, Århus og Ribe stifter, 1661–62«;²⁵ men fra Ribe stift rummer pakken alene taksationer fra Varde, Kolding og Vejle. Når taksationen fra Ribe mangler, må det skyldes, at der i Ribe rådstuearkiv findes ikke blot en kopi, eller måske et forlæg, men også et underskrevet eksemplar, der formentlig er originaleksemplaret.

Hustaksten fra 1657 fortæller selv, at den er blevet udarbejdet af otte uvildige dannemænd, der blev udnævnt 25/3 1657 på rådhuset af borgmestre og råd, efter Odense-stændermødet i februar samme år, hvor det blev bestemt, at alle købstædernes ejendomme skulle vurderes.

Hustaksten fra 1661 er udarbejdet 8/8 af tolv personer udnævnt af borgmestre og råd. De to eksemplarer er ikke helt identiske. Det underskrevne eksemplar synes at være lidt senere end det andet, ifølge tilføjelserne; det anfører vurderinger for de enkelte ejendomme samt opsummering for hver af de fire fjerdinge, haverne på Holmen m.m. og staldene uden for Nørreport; desuden har det en opgørelse over udgifter; alle beløb er i sletdaler. Det andet eksemplar har kun opsummering af vurderingerne for stalde samt totalt; det har ingen udgifter; beløbene er de samme som i originalen, men de er her i rdl. Dette er et problem; intet afslører, om beløbene i originalen i virkeligheden også er i rdl., eller om man i dette eksemplar mekanisk har nedsat alle vurderinger med en tredjedel gennem ændring af møntenheden fra rdl. til sldr.

Hustaksten anfører de enkelte ejendomme i samme rækkefølge som skattelisterne, altså efter matrikelnumre, med angivelse af, om de er beboet eller står øde og ruineret. Den anfører beboer og ejer og beboerens erhverv samt det beløb, ejendommen er vurderet til. Materialet giver os den tidligste mulighed for en temmelig fuldstændig analyse af erhvervs- og bolig- og grundejendomsforholdene, idet listen ikke blot giver erhvervsbetegnelser, men også anfører,

²⁴ Jfr. V. A. Secher: Forordninger, recesser og andre kongelige breve, 3, 1891–94, s. 602.

²⁵ RA. Rentekammerarkivet, 311.71. Carl Christiansen: Formuesforhold i Danmark under de første enevoldskonger 1660–1700, 1941, s. 36–39, jfr. 384, kender da også blot taksationerne fra de nævnte tre byer.

hvad den pågældende ernærer sig ved. Der gives således også oplysninger om, hvem der ernærede sig ved spinden, vævning, ølbrygning, budtjeneste m.m., hvilket for tidligere perioder blot ufuldstændigt og kun indirekte kan oplyses.

I hustaksten anføres ikke blot huse og boder, men også tilliggende enge og agerjord samt stalde, abildhaver og jordstykker i byen, således at man også kan vurdere betydningen af stalde og haver.

Et på flere måder meget vigtigt materiale har man i en gruppe *regnskaber*, der i lange rækker er bevaret for en stor del af perioden 1550–1660, mens hovedtallene for en del af dem, der er tabt, kendes fra de nedenfor omtalte kvittancebøger.

De mange regnskaber er ført af mange forskellige personer og udviser store forskelle i kvaliteten. Nogle er omhyggelige, overskuelige, smukt og sirligt skrevet med en god opstilling, andre er sjuskede, uordentlige, rodede.²⁶ De fleste af tidens regnskaber er skrevet på knækket folio, men der forekommer også adskillige i folio. De bedste regnskaber synes ført af de større købmænd, der lige som andre borgere gerne havde bestillingen som kærner et enkelt år. De har flere gange opstillet meget overskuelige regnskaber, således benyttet et kolonnesystem ved sidens højrekant til notering af sletdaler, mark og skilling.²⁷

I almindelighed volder mangelen på en klar og fast kontoopdeling store vanskeligheder for udnyttelsen af de lange rækker af mere omfattende regnskaber, som pengemester- og kærnerregnskaberne. En omstilling af en større del af det enorme antal poster er næppe overkommelig.

Ved opstillingen af regnskaberne har det upraktiske romertalsystem ikke undgået at volde regnskabsførerne vanskeligheder ved sammentællinger. I anden halvdel af 1500'årene begyndte vel det mere praktiske arabertalsystem at vinde indpas; men overgangen skete på en tøvende, tilfældig måde, og der er næppe tvivl om, at der har skullet et generationsskifte til, før arabertallene blev enerådende i regnskaber.²⁸ I overgangstiden møder man talrige sam-

²⁶ Kærnerregnskabet 1570 er uordentligt, 1581 har ingen datoer osv.

²⁷ Således kærnerregnskaber 1595 og 1616.

²⁸ Man ser en karakteristisk vaklen; skattelisten 1596 har romertal både i ansættelserne og sammentællingerne, 1597 har arabertal i sammentællingerne, 1600 igen romertal; 1606 er hele listen med arabertal, 1607 igen med romertal.

menblandinger af de to systemer, hvilket ikke gør arbejdet med regnskaberne nemmere. Således foretog Christen Nielsen i sit kæmnerregnskab for 1558 følgende kalejdoskopiske opgørelse over sine indtægter:

Christen Nielsens egen opgørelse:	her omregnet:			
	daler	mk	sk	hvid
XIIII daler	14	0	0	0
iiij snes daler	50	0	0	0
1 mk	0	1	0	0
xvij dal. xj sk. 2 alb.	17	0	11	2
xviiiij dal.	19	1	8	0
Summa summarum ct 1 iiij sk. 2 alb.	101	0	3	2

En sammenblanding af det gamle system med gennemstregning af et romertal for at angive fratrækning af $\frac{1}{2}$ ($j = \frac{1}{2}$, $x = 9\frac{1}{2}$) og det ny talsystem med mulighed for angivelse af brøker var det også, da man fandt på at skrive f.eks. $31\frac{1}{2}$ som $\frac{1}{32}$; da andre på samme tid bruger brøktalsystemet i den almindelige betydning, kan disse former virke forvirrende.²⁹

Uordentlighed ved regnskabsførelse kan naturligvis have præget regnskabers indhold. I almindelighed kan dette ikke iagttages, eller som oftest vil mangler være blevet opdaget ved revisionen, der for mange regnskabers vedkommende skete på den måde, at de »blev hørt« på rådhuset af borgmestre og råd og de 24 mænd, for kirke-regnskaberne vedkommende eventuelt også af sognemændene. Det forekommer dog, at en mangel endnu direkte fremgår af et regnskab; i magister Niels Gluds kirkeværgeregnskab for Ribe Domkirke for årene 1600–02 findes under indtægter ved slutningen af året 1601 følgende post: »Item findes i mag. Anders Vedels bog, at han skulle have sendt med sal. Niels Klokke: 30 sldr.«.³⁰ Dette beløb er indføjet efter at regnskabets sum er talt sammen, idet denne sum er blevet rettet. Måske er fejlen blevet fanget ved revisionen, hvor Anders Sørensen Vedels regnskabsbog vel har været

²⁹ F.eks. pengemesterregnskab 1573, kæmnerregnskab 1580.

³⁰ Ribe Domkirkes regnskaber, Ribe bispearkiv, Landsarkivet for Nørrejylland.

fremlagt, og forholdet vidner om de kontrolforanstaltninger, der kan have været knyttet til regnskabsaflæggelse.

At der imidlertid kan ligge usikkerhedsmomenter i de gamle regnskaber, giver nogle hæfter med revisionsantegnelser til pengemesterregnskaberne for årene 1632–54 et indtryk af.³¹ Der var i 1654 opstået strid mellem magistraten og borgerskabet om byens finansforvaltning, og man må have haft formodninger om, at der kunne være uregelmæssigheder med disse regnskaber, der var redegørelser for forvaltningen af meget betydelige beløb. Der er ikke tale om, at man har haft søgelyset rettet mod en enkelt pengemester, for i den nævnte periode fungerede hele fire efter hinanden. Revisorerne har sammenlignet denne årrækkes regnskaber med borgerskabsprotokollen, byens eng- og jordebog, byens skattebøger, slotsskriverens og Rentekammerets skattekvitteringer m.m. og fundet, at en del borgerskabspenge og mark- og englejeindtægter ikke var blevet indført af pengemesteren i hans regnskab, ligesom en del skatteindbetalinger fra skatmestrene og skatteudbetalinger til slotsskriveren, Rentekammeret m.m. ikke var blevet indført med det rigtige beløb. Der er bevaret en afskrift af revisionsantegnelserne for årene 1632–40 med pengemesteren Morten Lassen Hillerups bemærkninger til antegnelserne, der netop for hans vedkommende var de alvorligste.³² Man ser her stadige bortforklaringer: denne eng var blevet tilstået gratis, dette beløb har han ikke modtaget og derfor heller ikke kunnet skrive til indtægt osv., men da man ikke kender revisorernes svar, er det ikke muligt at se, hvad der i virkeligheden lå bag hele dette revisionsarbejde, om der var tale om bedrageri eller blot en dårlig administration.³³

Usikkerhedsmomenter i datidens regnskaber kan også fremkomme ved, at man ikke havde nogen forståelse for det rigtige i at holde forskellige regnskaber adskilt, her især offentlige og private. De store mangler, der blev konstateret i toldkassen i forbindelse med to tolderes død i 1643 og 1650, er sikkert fremkommet på denne måde, og i købmanden Hans Friis' private regnskabsbøger ser man

³¹ Jfr. Kinch (se note 4), s. 390–94, og Peter Adler: Ribe by under krigen 1657–1660. (Skoleprogram Ribe Katedralskole, 1838), s. 3–8 (der dog fejlagtigt taler om »revisionsantegnelser til kæmnerregnskaberne«).

³² Kinch (se note 4), s. 393, hævder urigtigt, at der ikke findes besvarelser til antegnelserne til de ældre regnskaber.

³³ De pågældende pengemestres senere skæbne synes ikke at belyse forholdet, jfr. Kinch (se note 4), s. 427–31, 431–32, 253–54, 383–84.

et stort antal indførsler vedrørende hans virksomhed som forstander for fattigkassen Gilden.³⁴

I forbindelse med regnskaber har det været diskuteret, hvad der ligger i ordet »item«, det latinske ord for »ligeledes«, der ofte forekommer i 1500–1600-årenes regnskaber. Det har været hævdet, at ordet i begyndelsen af regnskaber er udtryk for, at der var tale om en kontinuitetsforestilling med tidligere regnskaber, et bevis på, at det pågældende regnskab var en fortsættelse af et tidligere, hvilket skulle kunne have en sammenhæng med, at regnskabsperioden i 1500-årenes begyndelse endnu ikke lå fast.³⁵ I regnskaber fra Ribe fra anden halvdel af 1500-årene og begyndelsen af 1600-årene forekommer ordet adskillige gange anvendt på en måde, der viser, at det intet betyder, men blot er en tom formel, af samme art som senere tiders dobbeltkors på lægerecepter.³⁶ I 1582 begyndte en Riber sit regnskab som dette års kærner, for perioden Skt. Peders dag 1582 til samme dag 1583, således: »Item haver Peder Trellund antvortet . . .«, og de to følgende linjer lyder: »Item nok antvortet Rasmus skriver mig . . . Noch antvortet Las Sørensen Nollund mig . . .« På omslaget af sit pengemesterregnskab for året 1584, fra 21/12 1583 til 22/12 1584, skrev Laurids Tøgersen: »Item indtægt og udgift på pending på Riber bys vegne . . .« Det lille betydningsløse ord var en bekvem indledning, der lå i pennen. Således også for købmanden Niels Grisbeck, da han tre år efter notatet i sin optegnelsesbog om den vigtige begivenhed, da han løste borger-skab, igen skulle notere en tildragelse af betydning for ham: »Item den 3. pinedag anno 1583, som var den 21. maj, blev jeg og Kirsten trolovet . . .«³⁷

I væsentlige dele af rådstuearkivets regnskabsmateriale er der en betydelig grad af sammenhæng. Ved at følge posterne i flere regn-

³⁴ Hans Friis' regnskabsbog 1631–50, s. 35b; 87a-b, 247a; 112a, 234a-b; 137a; 138a; 139a-b, 239b; 145b; 176a; 203a-b; 289a; 227b; 248b; 253b, X-arkiver 396-2, Landsarkivet for Nørrejylland.

³⁵ Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale fra begyndelsen af det 16. århundrede, 1971, 1, s. 83–84, jfr. s. 40 og 44.

³⁶ Jfr. også Axel Grandell: Äldre redovisningsformer i Finland. En undersökning av den företagsekonomiska redovisningens utveckling i Finland intill 1800-talets slut, Helsingfors 1944, s. 163.

³⁷ Niels Grisbecks og Hans Friis' regnskabs- og notatbog 1602–1650, s. 375, X-arkiver 397, Landsarkivet for Nørrejylland.

skaber får man et indblik i, hvorledes byens regnskabsvæsen har fungeret, og for en forståelse af regnskaberne er en oversigt over regnskabsvæsenet nyttigt.³⁸

Byens hovedindtægter, indtægterne af skatteopkrævningen, leje af enge og jorder, huse og byens teglovne samt borgerskabspengene, gik til byens pengemester, mens mindre indtægter, som jordskyld, stادهpenge ved markeder, til tider også borgerskabspenge, opkrævedes af byens to kæmnere, og havneindtægterne, søtønde-, kabe-, bro-, pramleje-, vægt- og kranpenge, opkrævedes af havnekæmneren eller kranmesteren, der som delefoged også havde indtægterne fra retsbøder, sagesald.³⁹ Pengemesteren lod enten selv indtægterne gå videre eller lod dem gå til borgmestre og råd, der igen lod dem udbetale til forskellige embeds- og bestillingsmænd, der havde brug for penge til forvaltningen af deres sagområder: kæmnerne, der forestod bygge- og reparationsarbejder, udbetalte arbejdslønninger til håndværkere og arbejdsfolk; havnekæmneren, der i dårlige eller uheldige år ikke af indtægterne kunne få dækket sine udgifter til søtønder og kabler m.m., reparationer eller fornyelse af byens pramme, kranen m.m.; og ugepengeuddelerne, de to mænd, der forestod uddelingen af understøttelser til fattige. Selv betalte pengemesteren skatterne til Rentekammeret, lønninger til verdslige og gejstlige embedsmænd, vognægter, budpenge, fortæring til embedsmænd på rejser, renholdningsarbejder m.m.

For alle regnskaber fik regnskabsførerne efter revisionen en kvittering, en kvittans. De fleste af disse kvittanser kendes fra årene 1569–1633 og 1654–92 gennem *pengemesterens kvittancebøger*, kaldet *Regnskabsbøger for byen*, der også kan være en stor hjælp ved identifikation af regnskaber uden betegnelser.

Rækken af *pengemesterregnskaber* går helt tilbage til 1566, men

³⁸ Om byregnskaber fra Malmø 1517–1650 og deres indhold og form, se Nils Västhagen: *Inkomst- och utgiftsbegreppen i förvaltningsbokföring och affärsbokföring*, Lund 1950, s. 19–29; fra Helsingør, se Sjællandske rådstuearkiver (se note 2), s. 44 ff.

³⁹ Havnekæmnerembedet blev oprettet 1595 ved sammenlægning af opkræverfunktionerne for de nævnte afgifter; 1569–94 kranpengene og indtil 1591 vægtpengene opkrævet af stadsbudene; 1592–94 en særlig vægtpengeopkræver, indtil 1594 særlige prampenge- og tøndepengeopkrævere.

er først fra 1577 nogenlunde fuldstændig.⁴⁰ Da det enkelte års overskud eller underskud blev overført til det følgende år, kendes hovedtallene for flere tabte regnskaber fra det foregående eller følgende års, og rækken kan yderligere suppleres med tallene fra kvittancebøgerne.

Pengemesterregnskaberne er temmelig omfattende. Hvert års regnskab består af to tykke hæfter i knækket folio, et for indtægter og et for udgifter; i 1640–1650'erne er de dog svundet meget ind og rummes nu i et enkelt hæfte. Terminen er som regel en dag i december; med regnskaberne for 1587, 1588 og 1589 nåede man dog hen til marts i det følgende år, før man fik skiftet til det ny regnskab, i 1594, 1595 og 1596 nåede man ind i det følgende års januar. En pengemesters død eller afgang kunne naturligvis medføre uorden i terminen; det var netop tilfældet efter Laurids Baggesens død i august 1655, hvor et par af de efterfølgende regnskaber synes at lappe ind over hinanden.

Indtægterne omfattede borgerskabspenge – der også anføres i borgerskabsprotokollen – sagefald, skatter, mark- og engpenge – også kendt fra eng- og jordebøgerne – samt tøndepenge, også kendt fra havnekæmnerregnskaberne. Udgifterne omfattede skatter til regeringen i København, lønninger til byens embedsmænd, præsterne o.a., budløn og vognleje, udførte arbejder, indkøbte varer og materialer, kost til kongens tjenere med ærinde til byen, almisser til fremmede, udbetalingerne til kæmnerne, eventuelt havnekæmneren m.m.

Helt tilbage til 1548 kendes *kæmnerregnskaberne*; men for den ældste tid er der en del huller i rækken, nemlig for årene 1550–57, 1564, 1568–69 og 1575–76, og fra en del år i 1560–1570'erne har man kun det ene af de to årlige regnskaber fra hver af byens to kæmnere; derefter er det for tiden indtil 1660 kun ganske enkelte regnskaber, der er tabt. I alt har man således mere end 170 kæmnerregnskaber fra denne periode. Med få undtagelser er de alle skrevet på knækket folio. Terminen er Skt. Peders dag (Petri cathedra, 22/2), og denne termin er som regel overholdt; sandsynligvis har man benyttet Skt. Peders dag som termin i hvert fald

⁴⁰ Til pengemesterregnskaberne knytter sig Antegnelser til pengemesterregnskaber 1632–55; og Borgmestre og råds regnskaber, 1643–61, der redegør for beløb, der af magistratsmedlemmer blev forvaltet uden om pengemesteren.

siden 1514.⁴¹ Man fik altså ikke i Ribe et regnskabsår fra nytår til nytår i overensstemmelse med Christian 4.s forordning af 1619.⁴²

Hver af byens to kæmnere, kæmneren til Nørreporten og kæmneren til Sønderporten, førte deres eget regnskab. De fik størsteparten af deres indtægter fra pengemesteren via borgmestrene, men havde dog selv mindre indtægter fra udlejning af byens huse og boder og skranken på torvet, fra stædpenge i de to årlige markeder, fra byens jordskyld m.m. Udgifterne omfattede arbejdslønnin- ger og materialer i forbindelse med byggearbejder og reparationer, på rådhuset, byens huse og boder, møllerne, Skibbroen, broerne, dæmninger, teglgården, sognepræsters og kapellaners boliger, desuden vognægter, underhold af kongens sendebud, bevogtning af fanger m.m.

Kvaliteten af kæmnerregnskaberne er stærkt svingende, en naturlig følge af, at de er skrevet af næsten lige så mange personer, som der er regnskaber.⁴³ Formentlig vil de kunne danne grundlag for en vis vurdering af regnskabskyndighed og regnskabspraksis i en ikke ubetydelig del af den erhvervsudøvende befolkning. Man ser store forskelle i opstilling, overskuelighed, opdeling på kontoer eller bestemte emner, udførlighed, datering eller ikke datering af poster osv. Mange regnskaber anfører en mængde detaljer og biomstændigheder ved udførte arbejder, forholdene, der har nødvendiggjort dem, formålet med udbetalinger m.m., og formentlig få kilder, bortset fra tingbøgerne, lader en iagttager komme så nær ind på datidens samfund.

Værdifulde i flere henseender er *havnekæmnerregnskaberne*, havnekæmnerens eller den såkaldte kranmesters regnskaber, der er bevaret fra og med 1596, kun med huller 1604, 1632, 1637, 1639 og 1650. Havnekæmneren varetog udlægningen af søtønder og kabler til brug for skibsfarten, han opkrævede bropengeindtægterne og han stod for byens pramme til varetransport på åen og for byens vægt og kranen på skibbroen. Til dækning af udgifterne opkrævede

⁴¹ Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift 1603 (Det kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1353,4^o) har blandt en række aktstykker under 1514 3/2 et kontraktbrev mellem borgmestre og råd og al almue, der fastsætter, at kræmmere skal gøre regnskab Skt. Petri ad cathedrum; kræmmere må være en fejl for kæmnere.

⁴² Jfr. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's tid til enevældens ophør, 1900, 1, s. 42.

⁴³ Kun i få tilfælde var den samme person kæmner mere end et år.

han en række afgifter af skibe og varetransport, nemlig tøn- og kabepenge, der kendes i hvert fald fra 1545, bropenge, der indførtes i 1594 efter byggeri på Skibbroen, øksnepenge af øksne, der eksporteredes søværts, prampenge, der kendes i hvert fald fra 1559, vejer- og kranpenge samt afgift af byens »skruer«, vistnok donkrafte, som skipperne benyttede, formentlig når de skulle sætte deres skibe på land.⁴⁴

Terminen for regnskaberne, der er på knækket folio og omfatter et eller to hæfter pr. år, med indtægter og udgifter eller samlet, er som regel en dag i december.

Bytoldregnskaberne er fra byens egen told, den såkaldte revier-told. Toldafgifter opkrævedes normalt af tolderen og/eller herskabsfogeden, der begge var kongelige embedsmænd, hvorfor deres regnskaber ikke findes i rådstuearkivet.⁴⁵ Når man derfor i dette træffer toldregnskaber, skyldes det et særligt forhold. I et forsøg på at ophjælpe skibsfarten fik byen i maj 1639 tilladelse til at opkræve en række afgifter til sit reviers, dvs. åløbets forbedring.⁴⁶ Afgifterne var meget sammensatte, svarede dels af fartøjerne, dels af varerne og for disses vedkommende både efter vægt og værdi. Reviertoldregnskaberne er derfor et værdifuldt materiale til belysning af skibsfarten og til en vis grad vareomsætningen, idet man har regnskaber for alle årene mellem 1639 og 1671, med undtagelse af årene 1644–46, hvor toldafgifterne vel på grund af krigen ikke er blevet opkrævet.

Terminen for regnskaberne er for tiden indtil 1643 Philippi Jakobi dag, 1/5, fra 1647 nytår.

For revier-toldregnskaberne synes der ikke at være det problem med varernes transportretning, som man møder ved toldregnskaberne fra Gottorp.⁴⁷ Ribe lå nær grænsen mellem Nørrejylland og hertugdømmet Slesvig, og toldregnskaberne synes at registrere et

⁴⁴ Tøndepenge: Peter Adler: Bidrag til skildring af byen Ribe i de forrige århundreder. Skibsfart og handel. (Skoleprogram Ribe Katedralskole, 1842), s. 5–9 og bilag, s. 99–100. Bropenge: Rådstuebog over enge og jorder 1544–96, s. 81a, 1594 28/2, jfr. Papirbrevne 1523–1663, 1603 27/6, og Kancelliets brevbøger 1603–1608, udg. af Rigsarkivet 1915, s. 44. Prampenge: Adler, s. 22–24.

⁴⁵ Om bevarede fragmenter af toldregnskaber fra Ribe, se Registrant 108 B, nr. 168, Rigsarkivet.

⁴⁶ Kancelliets brevbøger (se note 44) 1637–1639, 1944, s. 624, 761, 953, 975, jfr. Secher (se note 24), 5, 1903, s. 12, 111.

⁴⁷ Enemark (se note 35), 1, s. 98–107.

punkt i strømmen af sydgående danske landbrugsprodukter som øksne, heste, korn, smør m.m. og nordgående industrivarer og råvarer, som vin, klæde, krydderier, frisk salt, humle m.m.

Rådstuebøger over byens enge og jorder registrerer lejeindtægterne af det betydelige antal marker og enge, som Ribe by ejede i det nærmeste opland, og som hvert år blev udlejet til byens borgere, helt overvejende købmændene og her især dem, der handlede med øksne. Udlejningen skete hvert år omkring Skt. Peders dag, 22/2, formentlig efter en slags auktion, hvorefter de enkelte marker og enge opførtes i byens bog sammen med lejernes eller fæsterens navne og lejebeløbene. De bevarede eng- og jordebøger, tre bind for perioden 1544–1672, muliggør, at man i detaljer kan følge den kreds, der udnyttede byens jorder, mens lejesummerne formentlig ret nøje afspejler konjunkturerne og mark- og engnavnene viser udviklingen i byens jordtilliggende.⁴⁸

Fattigregnskaberne er noget komplicerede, dels fordi der var to fattigkasser og i årene 1630–43 en særlig opkrævning af fattigbidrag hos de mere velstående borgere, dels fordi adskillige personer opkrævede eller uddelte pengene.⁴⁹

Den mest betydelige fattigkasse var Gilden, hvorfra der er bevaret en halv snes af forstanderens regnskaber fra årene mellem 1603 og 1658, mens hovedtallene kendes for tiden 1581–1633 og 1654–57 fra pengemesterens kvittancebog. Indtægterne stammede fra jordskyld, udlejning af huse, jordstykker og enge m.m. og renter af kapitaler, og de blev brugt til køb af lærred, vadmel, træsko m.m. til uddeling blandt fattige, til begravelshjælp og til økonomisk støtte.

Den anden fattigkasse var Blokpengene, betegnet således, fordi den næsten udelukkende fik sine indtægter af blokkene, nogle svære bøsser, der var opstillet i Domkirken og Skt. Katharinæ Kirke. Pengene blev forvaltet af én af borgmestrene, og der er bevaret

⁴⁸ Til *Rådstuebøger over enge og jorder* slutter sig til dels Fortegnelse over, hvem Ribe engskifter og holme tilhører, 1626–75, og Dokumenter vedrørende damskifterne, 1583–1864.

⁴⁹ Til disse regnskaber slutter sig Diverse dokumenter vedrørende fattigvæsenet, 1602–1803; og Protokol over fundatser, legater, pantebreve etc., fattigvæsenet vedrørende, 1623–1787. Når P. N. Frost i *Historisk-statistisk Månedstidende for Ribe stift*, jan. 1838, s. 3, hævder, at egentlige regnskaber over indtægt og udgift til de fattige ikke findes før 1708, er dette, som det fremgår, ikke rigtigt.

godt en snes regnskaber fra årene mellem 1606 og 1655, mens hovedtallene kendes fra pengemesterens kvittancebøger for årene 1598–1632 og 1654.

Indtægterne fra blokkene blev af borgmesteren leveret videre til de to ugepengeuddelere, der uddelte pengene til fattige, dels på rådhuset lige før jul, dels i faste beløb til bestemte fattige hver uge året igennem, de såkaldte ugepenge. I flere tilfælde fik de dog også beløb fra Gilden. Ugepengeuddelernes regnskaber er bevaret for en snes år mellem 1602 og 1659. De to uddelere stod for henholdsvis Første og Sidste fjerding og Skt. Hans og Skt. Clemens fjerding; deres regnskaber anfører i alfabetisk orden på fornavne navnene på de understøttede personer med angivelse af det uge for uge uddelte beløb.

En særlig gruppe fattigregnskaber stammer fra en nyordning af byens fattigvæsen i 1630. De velhavende borgere indgik da en frivillig overenskomst om at yde bidrag til de fattige, og de kvartalsvis indbetalte bidrag er registreret i særlige regnskabsbøger, der med undtagelse af årene 1639 og 1642 er bevaret fra det tidsrum, ordningen kom til at vare, indtil 1643. For de første år findes regnskaberne i en Protokol over bidrag til de fattige (Stakkels-bog), 1630–34, mens de senere regnskaber hver omfatter et enkelt år.

Terminen for alle fattigregnskaberne er som regel en dag i december eller januar.

Fra Ribe rådstueret er *dombøgerne* bevaret i ubrudt række fra 1527, dog med et enkelt hul 1577–80. De otte bind for tidsrummet 1527–1660 rummer et rigt stof til belysning af økonomiske, sociale, administrative og kulturhistoriske forhold.⁵⁰

Selv om rækken med den nævnte undtagelse synes ubrudt, er det dog et spørgsmål, om materialet er fuldstændigt. Dombogen for 1634–46 rummer kun få sager fra årene 1636, 1638 og 1639 og overhovedet ingen fra årene 1641 og 1644–45. Af bytingbogen for 1643 fremgår imidlertid, at der skulle være afsagt en dom af borgmestre og råd af Ribe rådstue 24/11 1643,⁵¹ og for perioden 20/10 1643–26/6 1646 findes ingen sager i rådstuens dombog. Af det meget omfattende dombogsmateriale er de to første bind, for

⁵⁰ Ved siden af dombøgerne er fra Ribe bevaret en Justitsprotokol for rådstueretten, 1653–61, en Dombog i trolddomssager, 1620–60, og en pakke Retsakter 1568–1860. Om rådstueprotokoller og tingbøger, se i øvrigt Hans Knudsen i *Fortid og Nutid*, 15, 1944, s. 73–90.

⁵¹ Ribe bytings tingbog 1643 4/12.

årene 1527–76 og 1581–99, gennem Erik Kromans udgave fra 1974 blevet let tilgængelige.

En vis tilknytning til rådstueretten har to bind, der er betegnet *Eds- og tovsprotokol 1557–96* og *Forpligts- samt vide- og vedtægts-bog 1596–1639*. De rummer en del kontrakter af forskellig art, ansættelseskontrakter og forlig og forpligtelser, hvor folk lover for fremtiden ikke at overfalde eller forulempe hinanden m.m. En række lignende forlig, vedtægter m.m. findes bagest i den ældste af rådstuebøgerne over byens enge og jorder, 1544–96, for årene 1563–95.

Af det enkeltstående eller mere spredte materiale må her fremhæves borgerskabsprotokollen, nogle vin- og saltkompagniregnskaber samt kopibøger og breve.⁵²

Ribes *borgerskabsprotokol* begynder i 1587, og byen er dermed en af de danske byer, hvor man kan belyse borgerskabet og dets sammensætning længst bagud i tiden.⁵³ Byen overgås her kun af Århus (1470–), Ålborg (1535–) og Malmø (1550–, med lakuner). Endda kan man finde oplysninger om en del borgerskabstagere før 1587, spredt tilbage til 1558, gennem pengemester- og kærnerregnskaberne samt regnskabsbog for byen 1568–95.

Den ældste borgerskabsprotokol omfatter årene 1587–1807; men den har næppe været benyttet som bog i det mere end 200 år lange tidsrum. Det fremgår, at den på et tidspunkt må være blevet samlet; de fleste ark for tiden indtil ca. 1800 har nemlig været højere end en del af de øvrige, og en samvittighedsfuld bogbinder med ordenssans har skåret det nederste af disse ark, således at de kunne passe til de øvrige. Derved er netop én indførsel vedrørende løsning af borgerskab gået tabt på hver side; i flere tilfælde er dog den øverste linje blevet tilbage, således at enkelte af disse borgere kan behandles sammen med de øvrige eller kan oplyses gennem indførsler i pengemester- eller kærnerregnskaberne.

Borgerskabsprotokollen oplyser i de enkelte tilfælde datoen for løsning af borgerskabet, navnet på den pågældende, ofte fødestedet, i en del tilfælde erhvervet og endelig det betalte beløb samt navnene på de to forlovere, der sagde god for den nye borger. Ved en del er

⁵² Indkvarteringslister og indkvarteringsregnskaber og standkvarterregnskaber, der først begynder henholdsvis 1658 og 1657, omtales her ikke nærmere.

⁵³ Om borgerbøger, se Johan Hvidtfeldt i *Fortid og Nutid*, 15, 1944, s. 244–50.

desuden anført, hvem vedkommende er blevet gift med, måske et udtryk for, at ægteskab med en håndværkerenke eller håndværkerdatter har været betingelse for optagelse i lavet eller som borger.

For en stor del af perioden findes som nævnt disse oplysninger også i pengemesterregnskaberne (1577–82, 1594–1660) og kæmnerregnskaberne (1548–49, 1558–60, 1570–77, 1583–93). Sammenligninger mellem protokollen og regnskaberne viser, at førstnævnte ikke er helt pålidelig, især ikke for den ældste tid. Man har tidligere lavet statistik på grundlag af borgerskabsprotokollen.⁵⁴ Men ifølge pengemesterregnskabet skulle borgerskabsprotokollen for året 1594 mangle navnene på 23 borgerskabstagerere, for året 1595 19, for de fleste af årene indtil 1620 en enkelt eller flere, for 1650'erne en halv snes, således at pengemesterregnskaberne for årene 1587–1660 kan supplere borgerskabsprotokollens godt 1.000 navne med yderligere ca. 100. Hertil kommer, at mange ulæselige stednavne i protokollen kan tydes ved hjælp af regnskaberne, eventuelt med yderligere topografiske bestemmelser placeres entydigt, som når protokollens ubestemte »Ho« i pengemesterregnskabet har tilføjelsen »på Sønderside« og det intetsigende »Ullerup« af regnskabets »født i Skærbæk sogn« bestemmes til dette sogn.⁵⁵ Pengemesterregnskaberne indeholder ofte en yderligere oplysning om personens lærested, hans familie, hans erhverv, og i flere tilfælde anfører de *alene* fødestedet. Der kan dog også være uoverensstemmelser mellem de to kilder. Om Gravers Jakobsen oplyser borgerskabsprotokollen under 24/5 1606, at han var født i Hee sogn, mens pengemesterregnskabet under 1/9 1606 oplyser, at han var født i Ringkøbing. Eksemplet er tillige med hensyn til datoen ét blandt mange på, at betalingen kan være sket længe efter, at borgerskabet er løst, op til flere år senere.⁵⁶ Og det er ét blandt mange, der viser uoverensstemmelse i fødestedsangivelsen. Selv borgerskabstagerens navn kan være forskelligt i de to kilder; i et tilfælde har protokollen navnet Jens Sørensen, pengemesterregnskabet Jens Pedersen, i andre er navnene Jørgen Rasmussen og Jakob Rasmussen, Nis Clemenssen og Nis Bennedsen og lignende.⁵⁷

⁵⁴ Kinch (se note 4), s. 614–15; Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark på merkantilismens tid, 1932, s. 98.

⁵⁵ Borgerskabsprotokol 1605 15/5, 1617 11/7.

⁵⁶ Se således borgerskabsprotokol 1607 17/1, der forekommer i pengemesterregnskabet 1610 5/12.

⁵⁷ Borgerskabsprotokol 1613 20/8, 1614 18/11, 1616 31/5.

En væsentlig mangel ved borgerskabsprotokollen er, at den ikke medtager de næringsdrivende, der var sønner af borgere og barnefødt i byen, idet disse var fritaget for at betale borgerskab; i ét tilfælde medtager protokollen vel navnet på en sådan person, men anfører også, at han fik borgerskabet frit; i fem tilfælde medtages personer, der var født i byen, men ikke som sønner af borgere; én af disse fik borgerskabspengene efterladt, fordi han var barnefødt i byen; og i ét tilfælde anføres en borgersøn, der ikke var født i byen, hvorfor han måtte betale.⁵⁸

Regnskaber fra vin- og saltkompagnier fra årene 1623–26 omfatter ikke blot vin- og saltregnskaber m.m. fra Ribes eget kompagni, men også fra de tilknyttede kompagnier i Varde og Ringkøbing. De bevarede regnskaber muliggør til en vis grad analyser af virksomheden i det vin- og saltkompagni, der som det eneste af disse kompagnier i en række købstæder fik en vis succes.

Til brug for det daglige arbejde i byens styre har man i magistraten udarbejdet forskellige *kopibøger* med lovbestemmelser, kongebreve m.m. En protokol med kongebreve omfatter årene 1608–39, mens rådmanden Thomas Jørgensens private kopibog, udarbejdet i 1601, rummer afskrifter eller uddrag af byens privilegier, kongebreve vedrørende dels købstæderne i almindelighed, dels Ribe alene, skøder og adkomstbreve m.m.⁵⁹ Den førstnævnte kopibog, protokollen med kongebreve, er af værdi ikke blot derved, at den afspejler, hvad magistraten fandt af interesse for byen og dens styre, men også derved, at den i tilknytning til nogle kongebreve rummer et detaljeret materiale til belysning af Ribe-borgernes deltagelse i finansieringen af Ostindisk Kompagni (1618–19, 1630, 1635 og 1637) og det førnævnte vin- og saltkompagni (1623).⁶⁰

De to kopibøger, Ditlev Hansen Guldsmed har udarbejdet, har han skabt dels som privatmand, dels som byfoged, idet han først blev rådmand nogle få måneder før sin død i 1633.⁶¹ Den ene bog er blevet til omkring 1602–03 og rummer foruden nogle ældre

⁵⁸ Borgerskabet frit: 1617 14/2. Født i Ribe, men ikke sønner af borgere: 1606 19/9, 1616 2/9, 12/10, 1617 15/12, 1646 23/12. Efterladt: 1616 2/9. Måtte betale: 1616 20/9, hertil måske også 1616 29/11.

⁵⁹ Se Ole Degn: *Livet i Ribe 1560–1700 i samtidiges optegnelser*, 1971, s. 57–58.

⁶⁰ Om kompagnierne, se Kinch (se note 4), s. 289–93.

⁶¹ Kopibogen 1603 findes i Det kgl. Bibl., jfr. note 41. Om kopibøgerne, se Degn (se note 59), s. 74–75.

tekster fra tiden tilbage til 1580 bl.a. afskrifter af Riber ret, af de middelalderlige retsregler Thord Degns artikler, af rigens ret og af en række kongebreve. Den anden bog er blevet til i årene 1618–33, idet Ditlev Hansen indskrev de love, der blev oplæst på tingdagene efter de lange retsferier, driktingene, desuden udskrifter af Ribe byret samt forordninger og kongebreve.

Endelig har man i rådstuearkivet fra 1523 og fremefter en del *breve*, hvoraf en væsentlig del også kendes fra Danske Kancellis arkiv.⁶²

Også for tiden *efter* 1660 er materialet i Ribe rådstuearkiv omfattende og velbevaret, om end det på flere måder bærer tydeligt præg af at stamme fra en by, der væsentligt var gået tilbage, og fra en tid, der i flere perioder var præget af nedgang og fattigdom. Denne udvikling ser man imidlertid begynde allerede i tiden forud for 1660, og forholdet har måske været medvirkende til, at man i Ribe så trofast har værnet om det omfattende materiale fra byens store tid i 1500'årene og begyndelsen af 1600'årene.

ORDFORKLARINGER:

Bropenge: afgift i forbindelse med brug af byens skibbro, Skibbroen, kajen langs åen.

Delefoged: byens sagefaldsfoged, embedsmand, der varetog byens interesser på samme måde, som herskabsfogeden varetog kongens.

Herskabsfoged: kongens foged, på flere måder stedfortræder for lensmanden; opkrævede kongens sagefald og havde tilsyn med retsplejen.

Inderst: person, der boede til leje hos en anden.

Kaber: sømærker, bestående af mastetræer; større kabersattes i Ribe ås ydre løb, små i det indre løb, mens søtønder udlagdes på Knud Dyb og Riber Dyb.

Sagefald: retsbøder.

Skrangen: bygning på Torvet, udlejet til udsalg for slagtere og andre.

Stadepenge: afgift for brug af plads til et stade, en salgsbod, under markederne.

Tovsprotokol: bog til indførelse af tovsmandenes udtalelser i retssager; tovsmandene, der i Ribe trådte i stedet for Jyske Lovs sandemænd og nævninger, afgjorde sager angående drab, sår og anden vold og udgjordes af de 12 borgere, der boede nærmest gerningsstedet.

Vide- og vedtægtsbog: bog med vider (= vedtægter) og vedtægter for byen.

Vognægter: pligtkørsel med heste og vogn.

⁶² Brevene omfatter: Kgl. reskripter, rentekammer- og kollegiebreve, 1597–1709; Papirbreve, 1523–1663; og Diverse indkomne breve, 1567–1799.

Skifters repræsentativitet og pålidelighed

– *belyst ud fra materiale fra Ribe 1650–60*

AF OLE DEGN

Skifters eller boopgørelseres kildeværdi, når det gælder belysning af økonomiske og sociale forhold, har været diskuteret en del.¹ Udgangspunktet har ofte været landboskifter, hvor afdødes eller efterladtes forhold som fæstere til en godsherre og dennes interesse i at bevare en intakt driftsenhed medfører særlige kildekritiske problemer, ikke mindst for tiden efter 1701, da godsejerne ved en forordning fik ret til at udtage værdier af fæsteres boer svarende til værdien af heste, vogne, redskaber og såsæd.² For købstadindbyggers boopgørelser skulle der ikke foreligge kildekritiske problemer i denne henseende. Til gengæld følger der med den større økonomiske og sociale differentiering i købstadsamfundet særlige problemer, når det gælder skifternes repræsentativitet. Dette forhold kan, ligesom problemer omkring skifternes pålidelighed, belyses ud fra analyser af det rige materiale i rådstuearkivet og byfogedarkivet fra Ribe.

I Ribe byfogedarkiv er bevaret tre store pakker løse registreringer og skiftebreve fra årene 1650–60.³ Man har her ikke blot et

¹ Om skifter, se Johan Jørgensen: *Skifter og testamenter*, 1968. Svend Larsen: *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. århundrede*, 1965, 1, s. 33–37, 117–23. Deltagerne i diskussionen har været S. Jørgensen (Kistrup), Hans Knudsen, Axel Linvald, Sigurd Jensen og Fridlev Skrubbeltang, jfr. Johan Jørgensen, s. 64–67. – Afhandlingen her bygger på erfaringer fra arbejde med det behandlede materiale i forbindelse med udarbejdelsen af afhandlingen Ribeområdets samfund i renæssancetiden. Økonomiske og sociale forhold 1560–1660, der forventes at udkomme i 1979 og på en række punkter udnytter materialet.

² Fridlev Skrubbeltang: *Husmand og inderste. Studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660–1880*, 1940, s. 190.

³ Ribe byfogedarkiv, Originale registreringer og skiftebreve, 1646, 1650–55; 1656–59; 1660–62. Fra 1646 er der blot et enkelt skifte. Materialet i den første pakke er her suppleret med skiftet efter borgmester Hans Friis 2/11 1650, der ejendommeligt nok opbevares i Rigsarkivet, Topografisk samling, Ribe nr. 105. I byfogedarkivet findes desuden en særlig Protokol over søskendeskifter, registreringer og regnskabsafregninger for værgemål 1562–1626, og i tingbøgerne forekommer før 1650 sporadisk gengivelser af hovedtal fra skifter, således 1637 25/11.

meget omfattende og detaljeret materiale til belysning af de økonomiske, sociale og kulturelle forhold, men også et materiale, der kan kaste lys over skifters repræsentativitet og pålidelighed, når det sammenholdes med rådstuearkivets skattelister og andet materiale.⁴

I alt er der for dette tiår tale om 228 skifter, hvoraf dog syv er ufuldstændige og to er efter udenbys personer. Skifterne er blevet nummereret allerede i samtiden; de første 91, fra årene 1650–55, formentlig i 1655, de følgende 172, fra årene 1656–60, formentlig i 1660. Vi kan derfor af de gamle numre se, at for de nævnte år skulle blot 35 skifter være gået tabt.

I hvor stort omfang der i almindelighed er blevet foretaget registrering af boer ved dødsfald, kan det være vanskeligt at danne sig et indtryk af. Imellem de 228 skifter er der adskillige, hvor der var yderst lidt at registrere. På den anden side er det givet, at der var dødsfald, hvorfra vi ikke har registreringer, og det kan ikke forklares alene med henvisning til de 35, der er tabt. Da der ikke er bevaret kirkebøger over døde før 1686, har man ingen mulighed for en fuldstændig kontrol.

Et vist indtryk af materialets fuldstændighed kan man imidlertid få ved sammenligninger med oplysningerne i nogle optegnelser, som Riberen Jakob Rasmussen Holst Guldsmed gjorde i 1659.⁵ Under den pestepidemi, der da hærgede byen, nedskrev han navnene på i alt 99 døde fra sin omgangs- eller bekendtskabskreds i tiden juni-oktober. Af de 99 personer kendes der skifte efter de 39; men to af de døde var adelige, ni var gejstlige og to var militære, så efter dem skal der ikke være skifte i byfogedarkivet.⁶ Af de resterende, der mangler skifte efter, var fem under 20 år, altså børn eller unge, der næppe har ejet meget, så det egentlige antal manglende skifter skulle være 42.

Påfaldende er det, at der ikke er skifte efter så fremtrædende personer som borgmester Peder Olufsen Roed, borgmester Karsten Tønnesens hustru og den senere borgmester Jesper Hansens hustru, rådmændene Johan Pouch, Laurids Christensen Friis og Karsten Olufsen og byfogeden Clemend Madsen. Det må konstateres, at der kun kendes skifter efter halvdelen af det antal personer, man kunne

⁴ Ribe rådstuearkiv, Skattebøger 1638–55; 1656, 1660–78; 1657–59.

⁵ Ole Degn: *Livet i Ribe 1560–1700 i samtidiges optegnelser*, 1971, s. 192–95.

⁶ Dog findes der i de tre pakker skifter 1650–60 tre skifter efter gejstlige.

vente. Men måske var forholdene under Svenskekrigene og den ødelæggende pestepidemi gået noget i opløsning. Det synes at fremgå af, at tidsrummet fra dødsfald til boregistrering i flere tilfælde er blevet længere. Forklaringen på en del manglende skifter kunne måske også findes deri, at den efterladte mand eller kone var alene tilbage, således at der ingen var at skifte med.

Med mangelen på kirkebøger over døde, er det ikke blot vanskeligt at sige, i hvor høj grad man har skifte efter dødsfald; det er heller ikke muligt ad denne vej at oplyse, i hvilken grad de eksisterende skifter er repræsentative. Man kan imidlertid her sammenligne erhvervsfordelingen med skattelistsens, og et vist fingerpeg kan man måske igen få gennem den førnævnte dødeliste. De i denne forekommende afdøde kan findes i skattelisten 1659 og man kan foretage en opdeling efter personer, der kendes skifte efter, og personer, der *ikke* kendes skifte efter (tabel 1).

Tabel 1. De 99 personer i Jakob Rasmussen Holsts dødeliste 1659, sammenlignet med skattelisten 2/5 1659 (a = skifte, b = ikke skifte).

	mænd		kvinder, under 21 år				adelige		i alt	
	a	b	enke, enlige	mænd	kvinder	lige	tære	a	b	
Ikke i skatliste	2	9	2	11	3	7	2	1	4	33
I skatliste										
sat til 2-4 sk.			3	1	3				1	6
6-24 sk.	10	13	15	2					25	15
26-64 sk. og fri	3	3	6	3					9	6
I alt	15	28	24	19	3	7	2	1	39	60

Kilde: Ole Degn: *Livet i Ribe 1560-1700*, 1971, s. 192-95; *skatliste Ribe 2/5 1659, Ribe rådstuearkiv*.

Det fremgår, at det især er de personer, der *ikke* forekommer i skattelisten, der ikke *findes* skifte efter, 33 ud af 37, hvoraf dog 10 er børn, to adelige og én militær. Er sammenhængen den, at de var fattige eller ude af erhverv, således at *det* er grunden til, at der ikke er skiftet efter dem? Dette kunne antydes af, at af de lavestbeskattede findes der blot skifte efter én ud af syv, mens der af mellem-

klassen er skifte efter 25 ud af 40, af overklassen efter 9 ud af 15. Der synes at mangle flest skifter efter mænd (65 % af tilfældene mod 44 % for kvinderne).

Man kan her også betragte tallene for de afdøde, der efterlod sig ægtefælle og for dem, der ikke gjorde det. For godt halvdelen af

Tabel 2. Ribeskiifternes erhvervsfordeling 1650–60 sammenlignet med 1640-skattelistsens.

Erhverv	Antal skifter	%	Antal skatteydere	%
Købmænd	55	25,1	94	12,5
heraf borgmestre og rådmænd	7	3,2	11	1,5
øvrige købmænd	48	21,9	83	11,0
Guldsmede	1	0,5	8	1,1
Skippere	8	3,7	32	4,2
Håndværkere	62	28,3	223	29,5
heraf skomagere	15		41	
skræddere	9		39	
bagere	3		6	
felberedere	3		8	
glarmestre	1		3	
kandegydere	1		2	
kimmere	1		4	
knapmagere	1		0	
malere	4		6	
murermestre	2		13	
notlere	1		1	
remmere (heraf 1 svend)	2		2	
sadelmagere	1		1	
slagtere	3		7	
smede	6		5	
snedkere	2		9	
svarvere	2		3	
tømmermænd	5		12	
andre	0		61	
Uangivet	52	23,7	97	12,7
Øvrige	41	18,7	77	10,1
heraf vognmænd	4		19	
vævere	8		10	
portnere	4		3	
Enker og enlige kvinder	(20)	(9,1)	226	29,9
I alt	219	100,0	757	100,0

Kilde: Skifter fra Ribe 1650–60; skattemliste 19–21/12 1640.

de 86 voksne personer i dødelisten er det oplyst, om de efterlod sig ægtefælle eller ikke; tallene er henholdsvis 11 og 33, og der er for personer, efter hvilke der kendes skifte, en lille overvægt mod dem, der efterlod sig ægtefælle, men tallene er små.

Om de bevarede skifter er repræsentative med hensyn til de afdødes eller efterlattes erhverv, kan som nævnt oplyses ved en sammenligning af erhvervsfordelingen med den, man finder i skattemlisten fra f.eks. 1640 (tabel 2).⁷

Det fremgår, at procentandelen af håndværkerskifter og skipper-skifter svarer temmelig nøje til disse gruppers procentandele i skattemlisten, mens grupperne købmænd, uangivet og øvrige har en dobbelt så stor andel i skifterne som i skattemlisten; denne overrepræsentation kunne tænkes opvejet af, at skattemlistens enker og enlige kvinder, der udgør næsten en tredjedel af skatteyderne, ikke er udskilt for sig i opgørelsen over skifternes erhvervsfordeling, hvor skifter efter enker er placeret under den pågældendes tidligere afdøde mands erhverv. Udskiller man imidlertid skifterne efter enker, finder man, at blot 20 af de 219 skifter, altså næsten 10 %, er efter enker, heraf 5 købmændsenker, 4 håndværkerenker, 8 uangivet og 3 øvrige. Disse tal er ikke så store, at de ændrer ved forholdet, at købmænd, uangivet og øvrige er overrepræsenteret i skifterne.

Om skifterne er repræsentative med hensyn til de afdødes eller efterlattes skatteansættelse, kan oplyses ved en sammenligning af skatteansættelserne med dem, man finder i skattemlisten fra 1650 (tabel 3).

Som det fremgår, er de velstående overrepræsenteret i skifterne, de mindrebemidlede underrepræsenteret. Mens skatteydere takseret til 0–4 sk. er underrepræsenteret med næsten en tredjedel, er der en halv gang for mange skifter efter skatteydere takseret til 6–16 sk., og for skatteydere takseret til 18 sk. og derover er der godt dobbelt så mange skifter, som man skulle vente, hvis der var en ligelig fordeling. Dette svarer ganske godt til, at der er dobbelt så mange købmandsskifter, som man skulle vente i forhold til helheden, idet købmændene var de mest velstående. Skifterne er altså som helhed ikke repræsentative.

Et andet problem i forbindelse med skifterne har som nævnt været diskuteret en del: hvad siger skifterne egentlig, hvor pålidelige

⁷ Skattemlisten 19–21/12 1640, der er bearbejdet og suppleret med oplysninger fra det øvrige kildemateriale, jfr. det i note 1 sidst anførte arbejde.

Tabel 3. Skifter fra Ribe 1650–60 fordelt efter afdødes eller afdødes efterladtes skatteansættelse og sammenlignet med fordelingen af skatteydere i skatelisten 13/5 1650.

Skatteansættelse sk.	Antal skifter	i %	Skattebestemte skifter i %	Personer i skatelisten	i %
0	11	5,0	6,4	70	10,5
2	34	15,4	20,1	199	29,8
4	46	21,0	27,3	190	28,4
6	16	7,3	9,5	81	12,1
8	19	8,7	11,5	43	6,4
10	4	1,8	2,4	21	3,1
12	10	4,6	6,0	15	2,3
14	4	1,8	2,4	3	0,4
16	5	2,3	3,0	14	2,2
18				3	0,4
20	6	2,7	3,6	6	1,0
22	1	0,5	0,6		
24	5	2,3	3,0	9	1,4
28	3	1,4	1,8	2	0,3
32	1	0,5	0,6	4	0,6
36	1	0,5	0,6	3	0,4
40				2	0,3
44				2	0,3
64				1	0,1
72	2	0,9	1,2	1	0,1
skattefri	4	1,8			
ukendt skat i regstr.året	47	21,5			
I alt	219	100,0	100,0	669	100,0
Antal		219	168		
0–4	91		51,1	459	68,6
6–16	58		38,2	177	26,5
18–72	19		10,7	33	4,9
I alt	168		100,0	669	100,0

Kilde: Skifter fra Ribe 1650–60; skattemåling 13/5 1650.

lige er de?⁸ Det er her fremhævet, at på landet kunne godsejere og arvinger have interesse i, at et bo var belastet med gæld, for at den, der sad tilbage på gården, ikke skulle blive svækket; derfor kan gældsposter, landgilderestancer m.m. være mere eller mindre fiktive.

⁸ Jfr. den i note 1 anførte diskussion.

Et sådant forhold synes ikke at gøre sig gældende for byerne. Hverken med hensyn til skatter, afgifter eller andet synes arvingerne her at kunne have været interesseret i, at registreringen ikke svarede til virkeligheden. Naturligvis kan ting være borttaget eller forsvundet inden registreringen.⁹ Men registrering af boet synes normalt ofte at være foretaget ret hurtigt efter dødsfaldet.¹⁰

Med hensyn til vurderingspriserne i registreringsforretningerne kan man i Ribe gøre den samme iagttagelse, som er gjort andetsteds: en auktion kunne indbringe en del mere end vurderingen.¹¹ Forholdet kan iagttages i de enkelte tilfælde, hvor der har været afholdt auktion, og hvor man har både skifteregistrering og auktionsopgørelse. Der kan her ved auktionen ses et prisniveau, der i gennemsnit ligger 40 % over vurderingen, men med udsving på mellem 67 % over og 42 % under. Formentlig gælder lignende forhold for alle skifter, således at det billede, der fremkommer ved sammenligninger mellem mange skifter, ikke bliver forrykket.

Af betydning er det, at vurderingspriserne på de forholdsvis kostbare huse og boder blev fastsat efter vurdering af otte mænd, der blev udsendt af tinget. Derfor findes vurderingsforretningerne for ejendomme detaljeret gengivet også i tingbøgerne.

Ved bedømmelsen af skifternes pålidelighed må det ikke glemmes, at de er kilder af retslig karakter, og at øvrigheden både i 1500-årene og især i 1600-årene havde både vilje og evne til at gribe regulerende ind i skiftevesenet.¹² Allerede ved åbent brev af 6/9 1604 blev det fastsat, at enker ikke måtte overtage bestyrelsen af børnenes arvegods, før end det var blevet registreret og optegnet, og der stilledes krav om, at ved skifteforretningen skulle mindst to

⁹ Således Ribe bytingbog 1637 9/11: Jens Jonsen Trellund lyste efter gods, han forment var forsvundet fra afdøde Morten Jensen og hustrus bo.

¹⁰ Jfr. nedenfor. En kontrolmulighed kunne tænkes at foreligge i heldige tilfælde, hvor man har to registreringer af det samme bo med et forholdsvis kort tidsrum imellem, idet to ægtefæller er døde efter hinanden. Et sådant tilfælde foreligger i Ribe-materialet, nemlig skifterne II 28 og 66, fra 1658 13/7 og 1659 9/9. De to skifter stammer imidlertid fra krigs- og kriseår, hvor der skete store sociale og økonomiske forandringer, så en sammenligning er ikke mulig, hvilket alene de samlede vurderingssummer i de to skifter viser, 241 og 66 sldr. Man kan vel identificere adskillige poster fra den ældre til den yngre registrering, men det meste er ændret eller forsvundet i den mellemliggende tid.

¹¹ Johan Jørgensen (se note 1), s. 35.

¹² Jfr. Johan Jørgensen (se note 1), s. 15.

af børnenes slægtninge være med, én på fædrene og én på mødrene side.¹³

Johan Jørgensen, der havde et indgående kendskab til skifte-materialet, har i korthed sammenfattet vurderingen af denne store kildegruppens kvalitet ved fremhævelse af egenskaber som samtidig-hed, udførlighed og en som oftest høj grad af pålidelighed.¹⁴

De her behandlede skifteregistreringer har en nogenlunde fast opdeling i rubrikker, der dog kan variere en del, afhængig af de enkelte boers størrelse og værdi.¹⁵ I de større skifter står som regel rede penge først, derefter følger guld og sølv, kobber og messing, tin, jerntøj, dernæst i noget vekslende orden livklæder og linned, sengeklæder, møbler, husgeråd, eventuelle husdyr m.m. og som regel sidst faste ejendomme samt tilgodehavender ifølge (købmands)-bøger og gælds- og pantebreve, ofte opdelt i to grupper som sikre og usikre (visse og uvisse). De små skifter begynder ofte med klæderne, hvorefter der kan følge en rubrik med jerntøj, tin- og trævarer, et smukt udtryk for, at fattige og tjenestefolk ikke havde meget andet end det, de gik og stod i.

På et par punkter har skifterne en gennemgående mangel: man brugte normalt ikke at registrere fødevarer og børns klæder. Førstnævnte blev forbrugt i boet, og da børnene alligevel var arvinger, har man sparet sig besværet med at registrere deres tøj.¹⁶

Ellers giver skifteregistreringerne så godt som fuldstændige lister over alle genstande, tilgodehavender m.m. i de enkelte boer efter et dødsfald og på et bestemt tidspunkt. Først med Christian 5.s Danske Lov blev det vel påbudt, at boet skulle registreres på den 30. dag efter dødsfaldet;¹⁷ men også tidligere synes registrering ofte at være sket forholdsvis kort tid efter dødsfaldet.¹⁸ Som nævnt

¹³ V. A. Secher (udg.): Forordninger, recesser og andre kongelige breve, 3, 1891–94, s. 170–71, jfr. 442 (Lille reces, 1615 31/3, § 23) og 5, 1903, s. 312 (Store reces, 1643 27/2, II 16 1).

¹⁴ Johan Jørgensen (se note 1), s. 89.

¹⁵ Jfr. for fynske skifters vedkommende Svend Larsen (se note 1), 1, s. 117–18.

¹⁶ Fremgår af skifte I 23, 1651 20/8, II 91, 1659 7/12, II 149, 1660 19/9. Alligevel finder man i enkelte skifter fødevarer eller børnetøj registreret.

¹⁷ Danske Lov, 5-2-1.

¹⁸ Skifte I 22, 1651 5/8, Jørgen Hansen Måde, begravet i Domkirken 1649 26/3; skifte I 34, 1652 29/4, Niels Roager, hvis enke Kirsten allerede 1650 5/12 forekommer i skattelisten; skifte I 62, 1653 15/10, Peder Mortensen Tolstrup, begravet i Domkirken 1653 2/6.

synes man i tilfældet her at kunne iagttage en voksende afstand mellem dødsfald og boreregistrering i slutningen af 1650'erne; men dette kan måske forklares med de forvirrede tilstande under Svenskekrigene, hvor man fik en stigende opløsning af samfundets funktioner.¹⁹

Det kan være vanskeligt at afgøre, i hvilken udstrækning og på hvilken måde en forsinket registrering præger det skiftemateriale, hvoraf vi må hente vores viden om tidens formueforhold og materielle kultur. Måske er registreringstidspunktet ikke så vigtigt. Det afgørende er, at vi har disse registreringer, detaljerede øjeblikkelige opgørelser, om end på lidt varierende tidspunkter.

Med deres detaljerede registreringer af tilsyneladende næsten alt i boerne er skifterne overordentlig værdifulde til belysning af de økonomiske, sociale og kulturelle forhold. Kun i enkelttilfælde synes man at stå over for en mere summarisk angivelse af ting i boerne, nemlig ved en række ting, som ikke blev regnet for noget særligt, og som man derfor angiver løseligt, med næsten poetiske formler som »bøtter og spander, kruse og kander, potter og pander, kedelske, puster, kastering og rist – 3 mark«. ²⁰

¹⁹ En undersøgelse af tidsafstanden mellem dødsfald og boreregistrering for de 39, hvorefter der kendes skifte, af de ovennævnte 99 personer fra dødelisten 1659 viser tidsafstande på mellem 9 og 414 dage, idet et enkelt skifte dog har 1.940 dage (nemlig: –49 dage: 8, 50–99: 7, 100–49: 7, 150–99: 4, 200–99: 5, 300–99: 4, 400–: 4).

²⁰ Skifte II 124, 1660 2/5. Også for bøger kan registreringerne dog være noget summariske, med anførelse af kostbare bøger enkeltvis og mindre værdifulde bøger uangivet under ét.

Mod det énstrengede arkivvæsen

*Et rids af det italienske statsarkivvæsen**

AF MORTEN WESTRUP

Det går som en rød tråd gennem det statslige, italienske arkivvæsens historie fra 1861 til nu: ønsket om og bestræbelsen på fra centralt hold at forestå forvaltningen, og dermed sikre bevaringen, af den umådelige arkivalske arv, som er Italiens – den præunitære såvel som den postunitære.

Fra de første år efter *il Risorgimento* og indtil 1970'ernes arbejde med en generalguide til alle statsarkivers samlinger har man været konfronteret med den »historiske partikularisme«, dvs. landets opdeling i autonome stater indtil 1860'erne. Stillet over for de enkelte landsdeles krav om respekt for deres historiske egenart og de lokale statsarkivers hermed sammenhængende behov for hver især at understrege det egenartede og særprægede ved den præunitære arkivdannelse i deres del af landet, har den centrale arkivledelse måttet påberåbe sig sit ansvar for, at 1 million pergamenter og 930 hyldekilometer med bind og pakker på betryggende måde blev bevaret og gjort tilgængelige for fremtidig benyttelse. Og i naturlig forlængelse heraf kommer ønsket om, at hele den ikke statslige arkivdannelse – den offentlige såvel som den private, den præunitære såvel som den postunitære – ligeledes, og med samme formål, bliver underlagt central styrelse og kontrol.

Arkivlovgivning og arkivinstitutioner

Er det statslige italienske arkivvæsens opgaver således mange og store, er de i den (for størstedelens vedkommende stadigvæk) gæl-

* Artiklen gengiver i bearbejdet form indholdet af et foredrag, holdt i Arkivforeningen den 31. jan. 1978. Materialet til den blev for en væsentlig dels vedkommende indsamlet under en 3-ugers studierejse til Rom, foretaget i maj 1975 under den italiensk-danske kulturaftale. Forf. skylder en række italienske kolleger stor tak for hjælp og vejledning: Piero D'Angiolini, Fausto Puseddu og Vilma Sparvoli fra arkivdirektionen og Aldo Ricci fra Centralarkivet. Den del af artiklens information, som enten er mundtligt indhentet eller skaffet gennem ikke publiceret materiale er ikke notedokumenteret.

dende arkivlov af 30. september 1963 forholdsvis kort defineret.¹ Statsarkiverne skal modtage og bevare de præunitære staters og det moderne Italiens statsadministrative arkiver. Ordet bevare synes man at ville fortolke så vidt som til at implicere ordning, inventarisering og arkivforskning – tilgængeliggørelse i det hele taget.²

Men yderligere skal statsarkivvæsenet udøve inspektion, *la Vigilanza*, med så at sige al anden arkivdannelse, den være offentlig eller privat, gammel eller ny.

Har disse mere eller mindre explicit hele tiden været opgaverne, har til gengæld de institutioner og organer, man har haft til rådighed, været meget skiftende.

Enhedsbefordrende har det i første række været, at man i hele perioden fra 1872 til 1976 – ved siden af, hvad der i eller under Indenrigsministeriet fandtes af egentlig arkivadministrerende organer – havde kollegiale, konsultative organer af samme art og principielt med samme beføjelser til at afgive udtalelser som de tilsvarende organer inden for selve den italienske statsadministration.³

Disse råd har gennem de næsten 100 år, de eksisterede, haft lidt varierende navne, beføjelser og opgaver. Men fælles for dem har det været, at de kunne – og i en række tilfælde: skulle – afgive udtalelser i sager af principiel og almindelig karakter vedr. statsarkivernes og arkivinspektionens virksomhed. I praksis og i lange perioder har deres virke dog strakt sig længere. Fra 1870 til ca. 1930, i hvilke år der under Indenrigsministeriet ikke sorterede en selvstændig arkivadministration, måtte de skiftende arkivråd efter bedste evne påtage sig en lang række rent administrative opgaver.

Det sidste arkivråd fik sine beføjelser og sin sammensætning bestemt i 1963-loven. At det ikke skulle være et overordnet pryddorgan fremgår af, at det ikke alene skulle fungere in plenum, men tillige ved underudvalg. Rådets forretningsudvalg skulle således behandle personalesager på en sådan måde, at rådets udtalelser her blev afgørende.

I rådet, der bestod af 15 medlemmer og formelt havde indenrigsministeren til formand, sad en række repræsentanter for de arkiv-

¹ La legge sugli Archivi, Rom 1963, s. 12 ff og Archivum vol. XIX, 1969, s. 15 ff, hvori Piero D'Angiolini har skrevet en indledning til loven.

² Elio Lodolini, Notizie sugli archivi di stato, Rom 1976, s. 7.

³ Elio Lodolini, Gli Archivi di Stato Italiani, Archives et Bibliothèques de Belgique, D1. XLI Nr. 1–4, 1970, s. 184 ff.

benyttende historiske videnskaber. Desuden var arkivkarrierens personale repræsenteret med 4 medlemmer.

Arkivrådet i denne skikkelse eksisterer imidlertid ikke mere. Efter helt fra 1861 at have hørt under Indenrigsministeriet overførtes statsarkivvæsenet ved lov af 29. januar 1975⁴ til det ved lov af 14. december 1974⁵ nyoprettede Kultur- og miljøministerium, under hvilket der ved lov af 3. december 1975⁶ nedsattes et 91 medlemmer stort konsultativt kulturråd, dækkende hele den statslige kulturforvaltnings område, og hvorunder den ene af 5 underkomiteer skal tage sig af arkivsagerne.

Til at varetage egentlige arkivforvaltende opgaver var de forskellige råd ikke egnede, og at man fra begyndelsen ville have en administrativ centralledelse af arkiverne ses klart af planen fra 1861 om at lade kongeriget Sardinien arkivdirektion overtage forvaltningen af hele det nye Italiens statsarkivvæsen. Men så let lod de tidligere staters arkiver sig ikke indfange i et system. Ydermere afløstes de første års almindelige bestræbelser på at indrette en stram, centralistisk statsforvaltning i den nye stat hurtigt af en decentralistisk reaktion, som for arkivernes vedkommende let fandt en begrundelse i det brogede og mangfoldige i den arkivalske arv fra de gamle stater, som i øvrigt havde forvaltet deres arkiver på vidt forskellig måde og i vidt forskellig administrativ sammenhæng. Den første arkivdirektion blev opløst i 1870 og i 1874 afløst af 10 statsarkivinspektorater, *Soprintendenze*, hvis områder for en dels vedkommende svarede til de tidligere staters territorier, og hvis myndighed blev meget vidtgående.

Men dermed vendte strømmen atter. Fra 1890'erne og fremefter får man stadig flere tråde samlet op og knyttet sammen.

I 1891 blev alle statsarkivernes arkivarer samlet i én embedskarriere. Samme år blev endvidere inspektoraterne ophævet, og fra da af fik Indenrigsministeriet, som i løbet af årene 1872–74 havde fået alle statsarkiver henlagt under sit område, stadig fastere hånd i hanke med arkivforvaltningen.

Med arkivloven fra 1963 vendte man så endelig tilbage til 1860'ernes arkivdirektion, som nu genopstod i en ganske magtfuld skikkelse, udstyret med beføjelser og – delvis – apparat til centralt at

⁴ *Gazetta Ufficiale delle Repubblica Italiana* N. 43, 14-2-1975, s. 880.

⁵ *Gazz. Uff.* N. 332, 19-12-1974, s. 8879.

⁶ *Suppl. ord. alla Gazz. Uff.* N. 23, 27-1-1976, s. 3.

forestå udførelsen af alle de arbejdsopgaver, som samme lov havde overdraget statsarkivvæsenet at løse. Nu var formelt og reelt en lang række arkivforvaltende og forskningsmæssige opgaver henlagt til et over de egentlige arkivinstitutioner placeret organ.

Fra arkivprofessionel side var man dog ikke fuldt tilfreds med denne ordning. Især to forhold ønskede man ændret. At for det første statsarkivvæsenet sorterede under Indenrigsministeriet⁷ – og dér næsten blev borte som en lille del af en stor forvaltning – ønskede man ændret ved dets anbringelse på et sted i administrationen, hvor dets forskningsbetjenende og kulturbevarende funktioner i højere grad blev tilgodeset, end de blev det i Indenrigsministeriet, og hvor på samme måde bevarelsen og tilgængeliggørelsen af de præunitære arkiver kunne tiltrække sig større opmærksomhed. En ændring i denne retning havde stået på de italienske arkivarers ønskeseddel lige siden drøftelserne i den såkaldte Cibrario-kommission, hvis betænkning af 13. april 1870 førte til oprettelsen i 1874 af de 10 arkivinspektorater, men i hvilken den fløj, der betonedede arkivernes retslige og administrative betydning, havde flertal.⁸

For det andet ønskede man arkivvæsenet i højere grad end hidtil ledet af personer fra arkivkarrieren, og ikke som hidtil af folk fra den almindelige embedskarriere.

Med arkivvæsenets henlæggelse under det nye kulturministerium var begge disse ønsker opfyldt.⁹ Til arkivchef under det nye ministerium udnævntes nemlig Marcello Del Piazzo, som da var *dirigente superiore* fra arkivkarrieren, og på samme måde skulle fire af de fem afdelinger i direktionen forestås af professionelle arkivarer.

Har den øverste arkivledelse således fået sit professionelle element styrket, er den til gengæld blevet mere integreret i det nye ministerium, end den var det i Indenrigsministeriet, hvorunder den fungerede som en mere autonom styrelse. Det nye ministeriums ressort gør også en sådan integration naturlig, og i den ovenfor anførte lov af 3. december 1975, hvorved det nye ministerium nærmere konstitueredes, genopstod arkivdirektionen som et af ministeriets kontorer under benævnelsen »*Ufficio centrale per i beni archivistici*«¹⁰ og med arkivvæsenets generaldirektør som chef.

⁷ Lodolini 1970, s. 180.

⁸ Arnaldo D'Addario, *Gli Archivi nel quadro dello stato unitario*, *Rassegna degli Archivi di Stato*, Rom jan./dec. 1975, s. 110.

⁹ Lodolini 1976, s. 13–14.

¹⁰ Suppl. ord. 27-1-1976, s. 4.

Funktionsbestemt er dette kontor opdelt i afdelinger, *divisioni*, til at forvalte de egentlige arkivsager, således overledelsen af arkivinstitutionernes virksomhed, den overordnede tilrettelæggelse af arkivforskningen og – ikke mindst – inspektionen af de ikke-statslige arkiver. Til gengæld er varetagelsen af en række almindelige sager, således personalesager og økonomisager, der tidligere behandles i arkivdirektionen, henlagt til afdelinger og kontorer i ministeriet, der behandler sådanne sager for alle kulturforvaltningens områder.

De arkivaliemodtagende og -forvaltende institutioner er Det centrale Statsarkiv, *Archivio Centrale dello Stato*, i Rom og de 95 lokale statsarkiver, som er fordelt med et i hver provinshovedby. Centralarkivet opbevarer og modtager den moderne italienske stats centraladministrative arkiver, medens de lokale statsarkiver modtager dels den moderne lokale *statsadministrations* sager, dels tillige indsamler og opbevarer de præunitære lokale statsadministrationers sager. Hertil kommer det vigtige, at statsarkiverne i de gamle staters hovedstæder, Napoli, Rom, Firenze, Torino etc., tillige rummer disse staters centraladministrative sager.

Sammenholder man på den ene side de lokale statsarkiver med på den anden side centralarkivet er der slående forskelle at iagttage. På den ene side det usammenhængende og uoverskuelige, på den anden side det ensartede, stramme og overskuelige. Det moderne Italiens centraladministrative arkivfonds fra 1861 til vore dage løber i lange rækker, uforstyrret af politiske omvæltninger og er, som de fremtræder, en meget anskuelig illustration til den almindelige tese om, at Italiens enhed fra 1861 mere end noget andet var en bureaukratisk-administrativ enhed.¹¹

Centralarkivet rummer – som nævnt – arkiverne fra den overordnede og landsdækkende statsforvaltning, og de er for en dels vedkommende afleverede for tiden helt frem til slutningen af 1960'erne.¹²

I alle de ministerielle arkiver ses den samme kontorstruktur og den samme aktdannelse. Øverst ved ministerens side det konsultative kollegiale organ, *il Consiglio Superiore*, derunder styrelsens sekretariat og vigtigste kontor, *il Gabinetto* og derunder igen de

¹¹ Piero D'Angiolini & Claudio Pavone, *Gli Archivi, Storia d'Italia Vol. quinto, II documenti*, 1973, s. 1661.

¹² Aggiornamento Guida 1972–75, *Archivio Centrale dello Stato*.

forskellige sagsbehandlende afdelinger på Direzione- og Divisione-niveau. Og i dem alle ses den samme aktdannelse: De udmærkede, administrationsførte *Rubriche*, hvorfra der på sagsindhold, person, lokalitet etc. vil være indgange til sagernes indførelse i journalen, *il Protocollo arrivo*. Her vil sagerne være sammenviste i et system, der kan minde om det danske rentekammersystem, og herfra vil der igen blive henvist til akternes anbringelse i et sagligt ordnet system, som findes beskrevet i de journalplaner, *titulari*, som ligeledes foreligger fra arkivskaberne som brugbare hjælpemidler.¹³

Ikke afleverede er Udenrigsministeriets og de militære ministeriers sager. Disse styrelser har særlige historiske arkiver. Af ikke administrative arkiver afleveres højesteret, *la Corte di Cassazione's*, til centralarkivet, medens de lovgivende forsamlinger, senatet og deputeretkammeret, har egne historiske arkiver.

Arkivets status som historisk arkiv for det moderne Italien har også medført anbringelsen dér af en række privatarkiver fra nogle af det nye lands fremtrædende politikere som Cavour, Crispi, Giolitti m.fl. Af de private arkiver må især anføres de meget omfattende arkiver fra det fascistiske parti og Mussolinis personlige sekretariat, hvilket sidste omfatter 110.000 arkivenheder og dækker hele perioden 1922–45.

Ideen om et sådant centralarkiv meldte sig naturligvis hurtigt efter landets samling, og allerede 1875 oprettedes et »*Archivio Centrale del Regno*«. Men behovet derfor var i de første år knap så føleligt. Centraladministrationen havde da mindre afleveringsbehov, og en selvstændig arkivinstitution blev egentlig ikke oprettet. Arkivet blev integreret i statsarkivet i Rom¹⁴ ved at de to institutioner fik samme chef. Med sine voksende fonds spredt rundt i tilfældig magasinplads og uden egen ledelse formåede det ikke i det første trekvarte århundrede af sin levetid at manifestere sig og placere sig over for de righoldige historiske arkiver rundt om i landet, som langt op i tiden var i stand til at tiltrække sig en større arkivprofessionel opmærksomhed. Arkivet førte en underlig skyggetilværelse indtil 1960'erne. Endelig i 1953 fik det sin egen ledelse og fik så yderligere i Amando Lodolini en erfaren arkivmand til at

¹³ Denne aktdannelse findes således også i det for almindelig, italiensk historie vigtige arkiv fra »la Presidenza del Consiglio dei Ministri«, som er sekretariat for regeringen som kollegialt organ. For tiden helt frem til 1945 står dette kontors »rubriche« fremme på læsesalen som hjælpemiddel.

¹⁴ Amando Lodolini, *L'Archivio di Stato di Roma*, Rom 1960, s. 13 ff.

søsætte det i sin endelige skikkelse. 1960 fik det sit eget domicil i et tempellignende bygningskompleks i EUR-byen uden for Rom.

Arbejdet med i et moderne arkivvæsen at få indfanget de lokale statsarkiver rundt om i landet – de præunitære såvel som de post-unitære – var besværligt og langsommeligt. Maskerne i fangstnettet var i begyndelsen også vel store. Først efterhånden fik man oprettet arkivinstitutioner rundt om;¹⁵ omsider blev der med den vigtige arkivlov af 22. december 1939 formelt oprettet et statsarkiv i hver provins, men dette blev ikke realiseret før i årene efter den anden verdenskrig. Da anbringelsen af den moderne lokale statsforvaltnings sager i disse arkivinstitutioner har givet sig selv, måtte det være deres fornemste opgave tillige at integrere alle de forskelligartede præunitære statsarkiver og »provinsarkiver«, hvori de offentlige arkiver fra tiden indtil 1861 var opbevaret, og hvoriblandt der var en række gamle og fornemme institutioner med hver sin oprindelse, sit særpræg og sin lærdomstradition.¹⁶ Ved en lang række enkeltbestemmelser og aftaler¹⁷ kom man meget langt med dette arbejde i perioden indtil 1939, i hvilket år det med selve arkivloven blev bestemt, at således skulle de offentlige fonds fra tiden indtil 1861 anbringes. Blandt de vigtigste dispositioner var, at de syditalienske og sicilianske provinsarkiver i 1932 kom under statsarkivvæsenets ledelse. De var oprettet under Murat-regimet i napoleons-tiden med de franske Archives départementales som forbillede og – eftersom de omfattede hele kongeriget Begge Siciliers område – udgjorde de det eneste »hele sæt« provinsarkiver i Italien. Ved deres overdragelse til statsarkivvæsenet var de administrativt underlagt de enkelte provinsprefekturer.¹⁸

En udfordring har det naturligtvis været i en helhed at få indpaset disse omfattende samlinger, velordnede og uordnede, tilgængelige og utilgængelige mellem hinanden. I Venezia, Firenze, Rom og Napoli var der arkiver, som i henseende til samlingernes omfang og betydning for europæisk historie hver især kunne måle sig med hovedarkiverne i de andre europæiske lande, og hvis samlinger i nogle tilfælde gik tilbage til det 8. årh.¹⁹ I Firenze blev et statsarkiv oprettet i 1852 til en række samlinger, som var anbragt vidt

¹⁵ La Legge, s. 391 ff.

¹⁶ D'Angiolini & Pavone, s. 1664 ff.

¹⁷ La Legge, s. 396 ff.

¹⁸ Lodolini 1970, s. 188.

¹⁹ D'Angiolini & Pavone, s. 1662.

forskellige steder og som omhandlede byens historie tilbage til det 11. årh. Kærnen i arkivet blev den af Pietro Leopoldo i 1778 grundlagte diplomsamling, hvis ældste stykke er fra 726. I Venezia havde man i århundreder slet ikke arkiver. Helt frem til den første arkivinstitutions oprettelse i 1815 havde de styrende organer beholdt deres historiske arkiver i lange velbevarede og proveniensrespekterende rækker. Men også fra de små stater var der store og vigtige arkiver. Fra republikken Lucca's omhyggelige administration var bevaret et stort og velbevaret arkiv, hvis rækker af kancellisager ubrudt går tilbage til det 12. årh., og hvis samlinger på pergament går tilbage til 799. I Palazzo Piccolomini i Siena er bevaret regeringsarkiver tilbage til 1209, notarialarkiver til 1221 og en pergamentsamling, der rækker helt tilbage til 736.

En særlig plads og en særlig historie har statsarkivet i Rom,²⁰ som siden 1939 har haft til huse i Borrominis *Palazzo della Sapienza*. Det blev oprettet i 1871 og skulle modtage arkiverne fra den verdslige forvaltning af den i 1870 erobrede pavestat. Det arkivalske mellemværende mellem kongeriget og pavestolen henstod uløst i de mange år, paven sad som fange i Vatikanet, og blev først endeligt bragt ud af verden ved Mussoliniregimets pagt med pavemagten den 11. februar 1929, hvorved det blev aftalt, at al den arkivdannelse – den fortidige såvel som den fremtidige – som var et resultat af romerkirkens virksomhed som åndelig magt, alene skulle være underlagt dens egen myndighed, medens derimod arkiverne fra dens forvaltning af kirkestaten skulle overgå til den italienske stat. Hvad arkivet fik i 1871 var alene, hvad der da befandt sig *extra muros*. Store og vigtige fonds blev dog afleveret inden 1929, således i 1918 arkivet fra *la Sacra Congregazione del Boun Governo*, som var pavestatens »verdslige« regering indtil 1847, i hvilket år Pius IX med indførelsen af et ministerialsystem²¹ reformerede udøvelsen af sin timelige magt. Fra disse styrelser, der hver var forestået af en *Cardinale Segretario di Stato*, er bevaret store velordnede arkiver.

Det postunitære stof er naturligvis det samme i provinsarkiv efter provinsarkiv. Den lokale statsadministration har siden 1861 i det væsentligste været baseret på provinspræfekturerne, og aktrækkerne i deres arkiver er derfor blandt de lokale statsarkivers vigtig-

²⁰ Amando Lodolini, s. 9 ff.

²¹ Sst. kap. XIV.

tigste sager.²² Vigtigst ved siden heraf er arkiverne fra den lokale finansforvaltning og fra de lokale underretter.

Arkivdannelse og arkivinspektion

Rettes opmærksomheden herfra mod den virksomhed, der inden for disse institutionelle rammer udøves over for arkivdannelsen, må derom siges, at den først i de senere år er ved at finde en fast og tidssvarende form. Hvad der i 1976 blev gennemført af ændringer i den overordnede arkivledelse for at løsne de bånd, der bandt arkivvæsenet til centraladministrationen, var på en måde foregrebet i 1963-loven, hvor fristen for aflevering af ikke-administrationsbenyttede arkiver blev afgørende ændret. Det blev da bestemt, at statsforvaltningens sager først skulle afleveres 40 år efter ophøret af deres administrationsbenyttelse. Indtil da var de blevet afleveret meget hurtigere. En stor del af dem overgik allerede efter en 5-års frist til arkiverne.

Forholdet til arkivskaberne var med disse ændringer et nyt – på en måde var det brudt. Forbindelsen måtte retableres på en ny måde. Inspireret af udviklingen i udlandet, hvor »préarchive« og »records management« var blevet vigtige dele af det almindelige arkivarbejde og ud fra vor tids almindelige erkendelse af den betydning, indsigt med – og evt. indflydelse på – aktdannelsen har for al senere arkivbenyttelse, måtte man have tilvejebragt en forbindelse til arkivskaberne, som var i overensstemmelse med tidens krav og ideer om, hvorledes noget sådant bør gøres.

I Italien har man ikke kendt til *Record Depositories* og heller ikke haft et *cit  interministerielle des archives* og noget sådant lod sig heller ikke umiddelbart indrette. Man havde siden arkivloven af 1. september 1902 haft kassationskommissioner ved alle statsstyrelser og -embeder, og det var i princippet dette system, man udbyggede, da man med 1963-loven ved alle lokale og centrale statsorganer over et vist niveau i hierarkiet indførte tilsynskommissioner, *Commissioni di sorveglianza*. Dette var klart et skridt i centralistisk retning. Kommissionerne har direkte rapport til arkivdirektion og ministerium, de er permanente, og de er sammensat af repræsentanter for de arkivdannende institutioner og for de arkiver, til hvilke disse institutioner skal aflevere deres sager efter de 40 år. Deres

²² Elio Lodolini. Problemi e soluzioni per la creazione di un archivio di stato, Rassegna Maj/aug. 1959, s. 227 ff.

opgave er ikke at intervenere i aktdannelsen, men kontrollere, at sagerne holdes i en orden, der er i overensstemmelse med aktplanerne, og som muliggør aflevering til de fastsatte terminer. De skal endvidere rådgive i alle arkivspørgsmål og – ikke mindst vigtigt – i kassationssager indstille til ministeriet. Det arbejde, der udføres af disse kommissioner har kun langsomt kunnet finde sin form. Der hersker i arkivarkredse utilfredshed med deres begrænsede kompetence og et ønske om at udvide deres beføjelser på en sådan måde, at de kan få mulighed for at hindre de uregelmæssigheder og forsømmelser, der kendetegner mange statsorganers akthenlægelse.²³ Blandt meget andet er man interesseret i at komme den praksis til livs, som råder i mange af landets styrelser, og som består i, at man ikke lader sit akt- eller journalsystem omfatte al den aktdannelse, som den administrative virksomhed forårsager, men kun den del, man erfaringsmæssigt mener at have behov for. Kommissionerne må derfor have midler i hænde til effektivt at kunne forlange vedligeholdelsen af et journalsystem, dækkende hele institutionens korrespondance og aktdannelse i øvrigt. Man vil således også kunne hindre de mange ulovlige kassationer, der er en følge af en tilfældig henlæggelse af sagerne.

Helt fremmed stod de italienske arkivarer ikke over for at skulle arbejde i marken. Siden arkivloven af 1939 havde man haft landet delt op i en række arkivinspektorater,²⁴ *Sovrintendenze*, til at udøve inspektion, *la Vigilanza*, dels med al offentlig arkivdannelse, som ikke var statslig, og derfor ikke afleveredes til statsarkiverne og dels med al privat arkivdannelse, som erklæredes for at være af »historisk interesse«.

Hermed havde man udstukket det moderne italienske arkivvæsens andet hovedområde, de ikke-statslige arkiver, og underlagt dem en særlig myndighed, placeret direkte under den overordnede, ministerielle arkivledelse og således sideordnet den med ledelsen af statsarkiverne. Et vigtigt skridt henimod det énstrengede arkivvæsen var taget ved, at man på den måde i princippet fik al arkivdannelse underlagt statsarkivvæsenets kontrol. Ideen til institutionen kan

²³ Angelo Spaggiari, *Importanza e scopi del controllo dell'Amministrazione degli archivi di stato in formazione*, *Rass.* jan/apr. 1976, s. 159. I Arkivdirektionens sidst offentliggjorte årsberetning, som er for 1967, er den almindelige tilfredshed med disse kommissioner kommet til udtryk, *Rassegna* jan/apr. 1969, s. 20.

²⁴ Lodolini 1976, s. 17 f.

spores tilbage til Cibrario-kommissionen og tilløb til dens realisation kan ses i arkivlovgivningen helt tilbage til 1875.

1963-loven har i det store og hele gentaget 1939-lovens bestemmelser for denne inspektionsvirksomhed. Inspektørerne, i *Sovrintendenti*, blev nu fordelt med en i hver af de 17 provinser, som landet var blevet opdelt i med forfatningen af 1. januar 1948.

De inspektionsomfattede myndigheder, institutioner etc. falder i 2 grupper. Den første er *gli enti pubblici*, dvs. alle offentlige »væsener«, som ikke er rent statslige; den anden er alle private arkiver. Den første gruppe omfatter dels landets lokalforvaltning, udøvet af regioner, provinser og kommuner, og dels en række ikke-territorielle, nationale eller lokale, offentlige institutioner og væsener, som på tværs af de lokaladministrative grænser forvalter en mængde sociale, undervisningsmæssige og erhvervsmæssige områder.

Denne inspektionsmyndighed tillægger man stor betydning i Italien. Man mener, at man på dette felt er længere fremme end andre lande, og det er ikke tilfældigt, at den i det hierarkiske system er sideordnet de egentlige arkivinstitutioner.

Effektivt udnyttet og forsynet med tilstrækkelige ressourcer ville institutionen også være et fremragende middel. Da man i italiensk ret kun kender til enten offentlige eller private institutioner og personer og ikke formelt vil anerkende »halvoffentlige« institutioner, som man gør det i andre lande, og da man netop i Italien har særlig mange myndigheder, organisationer og virksomheder etc. på grænsen mellem det offentlige og det private, bliver gruppen af »offentlige væsener« meget stor. Den omfatter alle arkivskabere, som ikke er enten rent private eller statslige. Karakteristisk findes således i denne gruppe – ved siden af de mange »sociale« organisationer – en række banker og kreditinstitutioner, hvis virksomhed er reguleret ved lov.²⁵

Blandt de vigtigste *enti* er de egentlige lokalforvaltninger i kommuner, provinser og regioner, inden for hvilke to sidste – som noget for sig – også den statslige lokalforvaltning udøves. Som lokalforvaltningsområder er regionerne og provinserne nye. Regionerne hidrører fra forfatningen af 1948 og provinserne fra slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. årh. Vigtigere ud fra et historisk synspunkt er derfor kommunearkiverne,²⁶ fordi der dér – og da

²⁵ G. Plessi, *Panorama archivistica italiana*, 1973, s. 16.

²⁶ Sst. s. 7.

særlig for de mellem- og norditalienske områders vedkommende – er bevaret store mængder af vigtigt præunitært stof.

På forskellig og i loven nærmere specificeret måde er disse »væsenere« underlagt arkivinspektørernes myndighed og med ansvar over for dem er arkivskaberne forpligtet dels til at holde orden i deres arkiver, dels til ikke at kassere uden inspektørernes tilladelse, foruden at de skal indrette og vedligeholde »historiske arkiver« til modtagelse af sagerne, når disse er over 40 år gamle, foruden at de med arkivinspektørernes mellemkomst skal tillade forskningsanvendelse af dem og desuden udarbejde fortegnelser over dem. I de tilfælde, dette sidste ikke sker, kan ministeriet forlange, at arkivfortegnelser bliver udarbejdet på institutionens bekostning af statsarkivvæsenet. De største af disse arkivskabere – således regionerne, provinserne og en række store og vigtige kommuner – har dog så meget mindre behov for inspektion, som de har professionelle – på arkivskolerne uddannede – arkivarer til at forestå arkiverne. De fleste institutioner har dog ikke arkivfagligt personale, men har til gengæld mulighed for at deponere – men ikke aflevere – deres sager til statsarkiverne.

Det har selvsagt været vanskeligt at udfylde rammerne om dette system. Talen er om tusinder af vidt forskellige institutioner, hvoraf det kun er muligt at konfrontere en lille del med de krav, lovgivningen stiller. Arkivinspektoraternes personalekapacitet rækker ikke langt over for denne opgave.²⁷ Tilsyneladende har man især interesseret sig for to grupper. Statistikken for 1967 viser, at der det år blev foretaget 2000 inspektioner,²⁸ hvoraf de 80 % blev aflagt dels hos kommuner og dels hos en række af de talrige velgørende institutioner, *opere pie*, hvis status formelt også betragtes som offentlig. Til illustration tjener det at bemærke, at kommunernes tal er ca. 8000. Men nok så vigtigt er den indirekte effekt af selve inspektionens tilstedeværelse og den omhyggelige registrering, der inden for dens rammer foretages af mængder af hidtil ukendte arkiver.

Interessant er det at notere sig, at denne inspektionsmyndighed ikke standser op foran de private arkiver. Private person- og familiearkiver såvel som institutions- og virksomhedsarkiver er omfattet af den. Ifølge 1939-loven, som introducerede denne nydannelse i arkivlovgivningen, var en pligt til at anmelde til arkivin-

²⁷ Rassegna jan/apr. 1969, s. 36.

²⁸ Sst. s. 31.

spektionen slet og ret pålagt ejeren af et arkiv eller nogle dokumenter, som var »af historisk interesse«. 1963-loven ændrede dette til en ganske uhåndhævelig bestemmelse om, at privatarkiver ældre end 70 år skulle anmeldes. Er arkivinspektionen blevet underrettet om eksistensen af et bevaringsværdigt privatarkiv, kan han efter besigtigelse af det erklære det for at være *di notevole interesse storico* med alt, hvad deraf følger i henseende til begrænsning af ejerens dispositionsret.

Det, der her er gennemført, er en lovgivning, der svarer til de bestemmelser om bygnings-, monument- og naturfredning, som alle lande har, og som begrænser den frie dispositionsret over privat ejendom, når samfundet anser det for at være kulturelt eller miljømæssigt bevaringsværdigt. Når talen ikke er om bygninger, men om arkivalier, bliver den procedureform, man kan anvende ved »arkivaliefredningen« hurtigt ret problematisk. En ond cirkel opstår let, når ejeren ikke selv anmelder sit arkiv til inspektionen. Inspektionens erklæring forudsætter en begrundelse, som nødvendigvis må forudsætte et kendskab til arkivet, som igen forudsætter adgang, og som igen forudsætter en erklæring om, at arkivet er »historisk værdifuldt«. ²⁹

Er erklæringen meddelt, kan den appelleres helt til ministeren, men trådt i kraft betyder den, at ejeren af et arkiv er forpligtet til at bevare, ordne og – på inspektionens bekostning – eventuelt inventarisere arkivet. Han må ikke kassere uden inspektionens tilladelse, han skal melde, når han flytter arkivet fra et sted til et andet, og han må ikke sælge arkivet ud af landet. Vil han sælge det indenlands, skal han give staten forkøbsret. Han skal endvidere under visse forudsætninger og ved inspektionens mellemkomst give forskningen adgang til at benytte arkivet, en adgang, som ejeren dog kan forlange arrangeret ved en af arkivbenytterten selv betalt fotokopiering. I årene 1964–72 blev 548 privatarkiver således erklæret bevaringsværdige. Af dem var lidt mindre end $\frac{1}{3}$ institutions- og virksomhedsarkiver af forskellig slags.

Arkivforskning og arkivbenyttelse

Hensigten med arkivadministrativt at tilstræbe enhed og centralisation har naturligtvis i den sidste ende været på den måde at gavne arkivbenyttelsen. Alligevel har en række særegne forhold bevirket,

²⁹ D'Agiolini & Pavone, s. 1686.

at arkivernes forhold til den historiske forskning og arkivbenyttelse først i dette århundrede kan siges at være etableret på en måde, der minder om andre landes.

Problemerne kommer ikke i forbindelse med administrationens behov for dokumentation i sine egne sager. Dette behov eksisterer, fordi 40-års afleveringsfristen først indførtes med 1963-loven, og vil fortsat gøre det, fordi mange styrelser får tilladelse til at aflevere sine sager inden udløbet af denne frist. Problemerne kommer heller ikke med den amatørhistoriske interesse for personalhistorie og lokalhistorie. Det tilfredsstilles i det væsentligste med de store notarialarkiver,³⁰ som er bevaret for hele landet, og som er resultatet af den berømte italienske notars virksomhed som den, der giver retskraft til alle former for kontrakter – så at sige al privat retspleje. I 1939-loven blev det bestemt, at notarialakterne skulle afleveres til provinsarkiverne 100 år efter deres tilblivelse.

Problemet har derimod været forholdet mellem arkiverne og den egentlige historiske forskning.

På den ene side er det her vigtigt at notere sig, at den italienske arkivar ikke har – og aldrig har haft – en baggrund i et universitetsstudium af faget historie. Man kan ikke i Italien, sådan som man kan det i andre lande, tage en embedseksamen, *en laurea*, i historie alene. I den *laurea*, man må have for at kunne begynde i arkivkarrieren, vil højst et par egentlig historiske discipliner indgå på linie med en række andre humanistiske fag. Uden en historisk-faglig baggrund og umiddelbart efter ansættelsen som arkivar at skulle gennemgå en uddannelse i rene arkivdiscipliner på en af landets 17 statsarkivskoler og derefter de næste 20–30 år hele vejen op gennem arkivkarrieren og -hierarkiet at skulle underkaste sig en rad af eksaminer, konkurrencer og prøver, må det arkivprofessionelle nødvendigvis blive et fremtrædende træk hos den italienske arkivar. Arkiverne og arkivarbejdet tenderer på den måde til at blive noget eksklusivt og i sig selv begrundet. Hovedfagene på arkivskolerne har fra gammel tid været diplomatik, palæografi og arkivistik, og undervisningen har, som dette viser, fortrinsvis været tilrettelagt med henblik på arbejdet med det præunitære stof. Faget arkivistik har sat sig tydelige spor i den store interesse, der er for arkivteori

³⁰ Jfr. f.eks. L'Archivio di Stato di Siena, L'Archivio Notarile 1221–1862, Rom 1975.

og den omfattende litteratur, der foreligger om arkivteoretiske emner.

På den anden side har de toneangivende italienske historikere – med Benedetto Croce i spidsen – i begyndelsen af dette århundrede mere været humanistisk-litterært, end de har været arkivalsk-dokumentarisk orienterede.³¹ Den mand, der på en epokegørende måde brød disse fronter, var Giorgio Cencetti.³² Med sin »*Sull'archivio come »universitas rerum«*« fra 1937, som kom til at afløse Eugenio Casanovas og Adolf Brenneke's klassiske arkivistikker, var det ham, der mere konsekvent end nogen anden i Italien introducerede teorierne i hollænderne Müller, Feith og Fruin's proveniensmanuale fra 1898. Stærkere end det tidligere var gjort, blev det af ham understreget, at netop den italienske historiske partikularisme gjorde et strengt håndhævet proveniensprincip, *il metodo storico*, til det eneste, på grundlag af hvilket de italienske arkiver kunne ordnes. I explicit polemik mod det franske proveniensprincip, ifølge hvilket man inden for nogle omfattende hovedproveniens, *cadres de classement*, forholdsvis frit kan flytte rundt på sagerne, krævede han også respekt for den indre proveniens, at man netop betragtede et arkiv som et »*universitas rerum*«. Han dannede også skole ved i logisk forlængelse heraf at kræve administrationshistoriske institutionsbeskrivelser.

Virkningerne af, hvad der herved blev sat i gang, har været mange. Arkivvæsenets publikationslister kan fremvise helt moderne introduktioner til både præ- og postunitært stof. Arkivskolernes undervisning er blevet moderniseret, og historikerne med italiensk udenrigspolitik store historiker, Federico Chabod i spidsen har »genfundet« arkiverne.

Mod det énstrengede arkivvæsen – ?

Må man således i arkivforskningen nødvendigvis anerkende den historiske mangfoldighed, må man på den anden side administrativt sætte sig ud over den. At der er en konflikt her kommer tydeligt frem i arkivdirektionens løbende projekt med at få tilvejebragt en generalguide over alle landets statsarkiver.³³ Deri må man nød-

³¹ D'Angiolini & Pavone, s. 1676.

³² Vittorio Stella, *La storiografia e l'archivistica, il lavoro d'archivio e l'archivista*, Ressegna maj/aug. 1972, s. 269 ff.

³³ P. D'Angiolini & C. Pavone, *La guida degli Archivi di Stato*, Ressegna, maj/aug. 1972, s. 285 ff. og Nordisk Arkivnyt nr. 3, 1975, s. 52 f.

vendigvis, i det omfang det er muligt, tilstræbe en ensartet opstilling, afsnit for afsnit. Protesterne fra de lokale statsarkiver udeblev ikke under det forberedende arbejde. Man påstod netop, at den historiske varietet ville blive sløret ved, at man fik en færdig model presset ned over sig. Herimod kunne direktionen hævde, at guiden også tjente et overordnet, administrativt formål: at få en lettilgængelig oversigt over, hvad arkiverne rummer, for at man så meget lettere kunne træffe dispositioner på tværs af arkivinstitutionerne.

Den formelle myndighed, som den overordnede arkivledelse i ministeriet har, er vigtig, men dens udøvelse støder, som det er set, på mange vanskeligheder. Tydeligst tegner vanskelighederne sig i forholdet til regionerne,³⁴ som blev institueret med 1948-forfatningen. Ved en lang række reformer er det traditionelle administrative system blevet ændret i de senere år. Store forvaltningsområder er flyttet fra den lokale og centrale statsadministration til den regionale lokalforvaltning, som ikke afleverer til statsarkiverne, men kun er underlagt arkivinspektionen. Dens myndighed rækker ikke langt over for så store arkivdannelser, som der her vil blive tale om. Mange ser et ikke-statsligt arkivvæsen i horisonten og frygter, at det énstrengede arkivvæsen ikke kan realiseres, netop som det synes inden for rækkevidde.

³⁴ Plessi, s. 14 & Spaggiari, s. 155 f.

Orientering

Patricia Kennedy Grimsted: Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Moscow and Leningrad. Supplement 1: Bibliographical Addenda. Bibliotheca Slavica 9, Inter Documentation Company AG, Zug, Schweiz, 1976. XIV + 203 s.

Den amerikanske historiker Patricia Kennedy Grimsteds bog »Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Moscow and Leningrad«, Princeton, 1972, der blev anmeldt i dette tidsskrifts 5. bind 1. hæfte i 1974, har gået sin sejrsgang alle de steder, hvor der drives russiske og sovjetiske studier, inclusive Sovjetunionen, og har bevirket, at samlinger åbnede sig og at forlængst publicerede, siden glemte og uopdrivelige oversigter over arkiver og håndskriftsamlinger kom frem i lyset, således at bogen blev forældet på fire år. I denne situation valgte dr. Grimsted at udgive et supplement, der tillige omfatter hjælpemidler udgivet til og med 1974, og hun har været så optimistisk at kalde det »Supplement 1«.

Forfatteren, der støttes af store amerikanske fonds, har ændret planerne for det, der oprindelig skulle have været et trebindsværk. Det næste bind bliver om arkiver og håndskriftsamlinger i de baltiske republikker og Hviderusland, derefter skal der komme et om Ukraine og Moldavien og endelig et eller flere bind om resten af Sovjetunionen.

Mens vi venter på bind 2, er der gået mikrokort i bind 1 og supplement 1! Det hollandsk-schweiziske forlag Inter Documentation Company, der har udsendt supplement 1, har på mikrokort (mikro-fiche) udsendt de hjælpemidler og oversigter, der er optaget i bind 1 og supplement 1. Det er en historisk begivenhed: For første gang udsendes til et internationalt publikum en samlet mikrokortpublikation af de offentliggjorte arkiv- og bibliotekshjælpemidler i et stort land. Det sker til overkommelige priser og med så stort et lager, at rekvisitioner straks kan effektueres. Der er samtidig udsendt et gratis katalog.

Mikrokortene er fremstillet af sølvfilm, de måler enten 9×12 cm eller $10,5 \times 14,8$ cm (dvs. A6) og rummer fra 40 til 112 sider. Reduktionen ligger mellem 14 og 20. Hvert kort koster 3,50

Schweizerfrancs à ca. 3,- kr. En særlig tilbudspakke bestående af de 578 mest benyttede hjælpemidler sælges med 10 % rabat for 10.450 Sfr.

Det danske arkivvæsen har ikke hidtil ønsket at udgive nye arkivhjælpemidler eller på papir eller i mikroformater at genudgive udsolgte hjælpemidler. Genudgivelser og mikrospredning er hidtil blevet varetaget af Kildeskriftselskabet, og for nylig har et par kommercielle foretagender meldt sig på markedet. IDCs udgivelse af Grimsteds hjælpemidler viser, at et kommercielt forlag kan tilfredsstille videnskabens krav. Betingelsen er, at markedet er stort nok til at tillade både kvalitet og fortjeneste. I denne forbindelse har det interesse at bemærke, at IDC i samarbejde med det internationale arkivråd og nogle nationale arkivstyrelser forbereder mikrokortpublikationer fra mindre landes arkiver; Polen og Ungarn skulle blive de første. Et andet stort IDC-projekt: Mikrokortudgivelse af hjælpemidler til missionshistorien, er netop begyndt, men herom en anden gang.

Sigurd Rambusch.

Edwin Torkelsen: Arkivaren og vitenskapen. Arkivposten, internt meldingsblad for Arkivverket, 8. årg. nr. 2-3, Oslo 1978.

Med førstearkivar ved statsarkivet i Oslo Edwin Torkelsens artikler: Arkivaren og vitenskapen, er nu også de norske arkivarer gået ind i en debat om arkivernes forskningsvirksomhed. Edwin Torkelsen gør det ved at fokusere på arkivarernes arkivfaglige arbejde og spørge, om det kan betegnes som videnskabeligt. Som målestok for, hvad der kan betegnes som forskning, benytter han den af OECD udviklede og bl.a. af de nordiske forskningsråd anvendte definition af begrebet. Ifølge den skal et arbejde for at kunne betegnes som forskning være af original karakter, udføres systematisk og i den hensigt at frembringe ny viden. Begrebet omfatter såvel grundforskning som anvendt forskning. Rutinemæssig indsamling af data, dokumentation- og informationsvirksomhed falder ikke ind under forskningsbegrebet.

Ud fra denne begrebsdefinition mener Edwin Torkelsen, at følgende arkivfaglige opgaver er videnskabelige: udarbejdelse af »ar-

kivnøkler« (journal- og kassationsplaner) og EDB-procedurer, ordningsarbejde og registrering, idet der »her foreligger overordnede problemstillinger som danner utgangspunkt for systematiske arbeidsprocesser som fører til konkrete resultater med originalt nyhetsinnhold. I dette tilfelle er arkivaren herre over *hele* prosessen fra begynnelse til slutt.« Arkivinspektion og innsamling av arkivmateriale kan derimod ikke karakteriseres som forskning. Det kan besvarelsen af forespørsgler, herunder læsesalsveiledning af publikum, som blot består i tilvejebringelse af enkeltdata, heller ikke. Derimod er der naturligvis tale om forskning, når en besvarelse/undersøgelse beror på arkivarens evne til via overordnede problemformuleringer at fremfinde data og videregive dem i en videnskabelig kontekst.

På baggrund af disse vurderinger af det arkivfaglige arbejde spørger Edwin Torkelsen: »Er arkivaren vitenskapsmann?« Selv giver han følgende både-og-svar: »Dersom man kan enes om at arkivarens *hovedopgave* er av skapende art – slik forholdene er i dag, synes det for meg i første rekke å være den virksomhet som har til formål å *bearbeide arkivmasser ut fra overordnede problemstillinger* som oppfyller dette vilkår – så må svaret være ja.« Men hvor denne betingelse ikke er til stede, da »befinner arkivaren seg prinsipielt i samme situasjon som en hvilken som helst lagerekspeditør – man fremskaffer den opplysning eller den del kunden spør om, og intet mer.« Det siges ikke direkte, men man mere end aner, at Edwin Torkelsen mener, at en væsentlig del af mange norske arkivarers arbejde ligger deprimerende nær lagerekspedientens.

Sammenligning med danske tilstande lader sig ikke uden videre foretage. Danske arkivarer har forskningsret/pligt i $\frac{2}{7}$ af den samlede tjenestetid, og der er ikke tvivl om, at dette forhold er baggrunden for den stærke videnskabelige bevidstgørelse, der præger den øvrige del af arkivarernes tjenstlige arbejde. Det er fuldtud erkendt og anerkendt, at grundlaget for arkivvæsenets virksomhed over for administrationen, forskningen og almenheden er dets egen aktive forskningsindsats og udviklingsarbejde inden for en række områder. Her skal nævnes administrationshistorie, -teori og -analyse, arkivteori, arkivistik, udvikling af registreringsprinsipper, kassationsprinsipper, søgemetoder og materielle bevaringsmetoder, samt kildeudgivelse og -beskrivelse.

På baggrund af egne triste erfaringer i forbindelse med hele 3 ansøgninger om videnskabelige stillinger uden for arkivvæsenet

slutter Edwin Torkelsen sine artikler med at stille en række konkrete forslag til, hvad der kan gøres for at forsvare arkivarens position som forsker og få den anerkendt uden for arkivkredse. De væsentligste er: udbygning og institutionalisering af kontakten mellem arkivvæsen og universiteter, indførelse af tjenstlig forskningsret/pligt, og forbedring af muligheden for at dokumentere det videnskabelige arkivararbejde især i forbindelse med udarbejdelse af registraturer.

Jeg kan give disse forslag min varme tilslutning. Men jeg vil samtidig pege på, at Edwin Torkelsen, trods sit erklærede »målet må være at arkivverket arbejder seg ut av den tjenestepikestilling det til nå har intatt over for den herskapelige universitetstradisjon«, i sin hele opfattelse og vurdering af forholdet arkivforskning/universitetsforskning selv alt for ydmygt går ind på, hvad han kalder »universitetstradisjonens premisser«. Arkivforskningen har sine *egne præmisser, nemlig arkivalierne*, og den har sin *egen selvstændige funktion og berettigelse*.

Mit forslag til norske arkivarer i denne situation lyder: udgiv et tidsskrift for arkivforskning i lighed med det svenske »Arkiv, samhälle och forskning« og nærværende danske »Arkiv«! Et sådant tidsskrift vil blive en løftestang for arkivforskningen i Norge. Det vil på én gang inspirere arkivarerne og stille krav til dem, og arkivforskningen vil opnå den af Edwin Torkelsen efterlyste mulighed for at manifestere sig og blive kendt og anerkendt uden for arkivarernes eget forum.

Edwin Torkelsens artikler er formelt henvendt til arkivarerne. Reelt er de en alvorlig appel til arkivledelsen om at kende ansvar og besøgelsestid!

Grethe Ilsoe.

Omkring et vendepunkt i Rigsarkivets udvikling.

Harald Jørgensen: I rigsarkivets tjeneste 1934–62 (Kbh. 1977).

På et sted i disse arkiverindringer skriver dr. Harald Jørgensen om institutionens medarbejdere i 1930'erne: »For flertallet af mine læsere vil det kun være navne, som man ikke forbinder meget med. Forhåbentlig er det lykkedes mig til en vis grad at iklæde dem kød og blod (s. 47).

Lad det være sagt straks. Det *er* lykkedes. Bogen videregiver en række

klart sansede billeder, ikke alene af personer, der nu er hel- eller halvvejs mytologiske figurer – arkivar Nygaard, dr. Kornerup, dr. Nystrom – men også af interiører, der forlængst er forsvundne – det gamle »bur«, læsesalen for ombygningen i 1962, den gamle Kongehushvælvning med sin gennemtrængende duft af støv. Skildringerne støttes af en lille række udmærkede fotografier bl.a. af Rigsarkivets store mænd og damer, foreviget i idylliske grupper på en hvidmalet bænk i Bibliotekshaven. På dette plan er bogen en født klassiker. Den vil blive læst og genlæst med nostalgis rene fryd af den nulevende og de kommende rigsarkivgenerationer, som vil glæde sig over forfatterens fremragende hukommelse for sanseindtryk og store evner for at formidle dem.

På et andet plan er fryden knap så ren, men måske derfor ikke mindre. Bogen er ikke skrevet efter maximen *de mortuis nil nisi bonum*, men indeholder en del meget hvasse personkarakteristikker. Det kan være vanskeligt at skønne om, hvorvidt disse portrætter (f.eks. af dr. Hjelholt s. 64–67) yder genstanden retfærdighed, navnlig hvis man ikke har andre kilder til sin rådhed (jfr. titelbladets Paludan-citat: »Kun hvad der er skrevet, overlever«). Derimod er det let at få øje på, at dr. Harald Jørgensen bygger på en gammel, oprindelig mundtlig arkivtradition for servering af kolleger, anrettet i skarp sauce. Etaten har i tidens løb haft flere mestre i denne kunstart. Anmelderen er næppe den eneste, som tydeligt erindrer, da den selvsamme dr. Hjelholt, der her tages under behandling, for nogle år siden i Arkivforeningen gav *sin* version af »Rigsarkivet i gamle dage«. Det var ikke kedeligt, men egentlig heller ikke særlig hyggeligt.

Bogen efterlader mig på dette plan med et spørgsmål: Hvorfor var man i ældre tid så »gode hadere« i Rigsarkivet? Vi får at vide, at Marquard af mange betragtedes som »lidt af en undermåler« (s. 35), at Grandjeans største fornøjelse var at drille og irritere dr. Nystrom (s. 40 f.) og at Kornerup og Hjelholt »på ingen måde elskede hinanden« (s. 69 f.), men dog kunne enes om at bagtale og modarbejde »den lille mand« (Linvald), som tilsyneladende næsten alle hadede.

Det står for en yngre iagttagelse ret markant, at mængden af nid og nag i etaten i løbet af de sidste 15–20 år såvel relativt som absolut har været i aftagende. Forklaringen kan næppe være, at menneskene er blevet bedre (om end måske mere hensigtsmæssigt opdraget). Den materialistisk orienterede historiker vil pege på, at institutionen i denne periode har nydt godt af økonomiske opgangstider. Dr. Johan Jørgensen, som var af denne skole, omtalte ofte de ældre tider i Rigsarkivet som »dengang man knap havde penge til pap og snor« og berettede om, at arkivarerne sloges om private undersøgelser til 50 øre i timen. Det er ikke noget hyggeligt perspektiv, for så kan vi jo forvente snart at blive »gode hadere« igen.

Indtil videre vil jeg personlig hælde til en anden teori: at mængden af smålige personlige konflikter er aftaget i takt med, at der i institutionen er fremvokset en klarere bevidsthed om, hvad der er meningen med den.

Denne betragtning fører frem til det tredje – og nok mest interessante plan, hvorpå man kan læse dr. Harald Jørgensens bog. Den handler nemlig om den periode i arkivvæsenets historie, hvori det indledte et hamskifte, en lang, endnu ikke fuldført proces, som man kan betegne som dets *pro-*

fessionalisering. Kernen i striden mellem »den lille mand« og det parti i Rigsarkivet, som i bogen betegnes »de lærde«, var jo, at Axel Linvald ville gribe arkivvæsenets opgaver an systematisk og i bredden. Dette fik som konsekvens bl.a. en langsom, men afgørende ændring af synet på *arkivtjenesten*, dvs. det arbejde, som de ansatte forventedes og selv forventede at udføre i deres tjenestetid.

Fra sin »burtid« omtaler dr. Harald Jørgensen den navnkundige registrator Eegholm, der oprindeligt var af den opfattelse, at han overhovedet ikke havde faste tjenesteforpligtelser. Da Kr. Erslev belærte ham om begrebet tjenestetid, henlagde han sin avislæsning til Rigsarkivet (s. 46).

Arkivarkorpsets holdning i ældre tid er en gang for mig af en kollega blevet beskrevet som den, at arkivtjenesten skulle gribe mindst muligt forstyrrende ind i det private udgiver- eller forskningsarbejde. Og »væsenet«s mundtlige tradition ved at fortælle om sære foreteelser som et »consilium slaberasticum« af lærde og højtstående arkivtjenestemænd, der trådte sammen i sekretariatet hver eftermiddag, når Linvald var gået hjem, og om doctores i filosofien, der tilbragte den udslagne dag med at rive blanke bagsider af ministerielle koncepter for udhvilede efter endt tjenestetid at kaste sig over de klassiske sprog og antikviteter. Dr. Harald Jørgensens erindringer fra Rigsarkivets 2. afdeling afkræfter ikke disse myter, der naturligvis har vundet i prægnans ved at gå fra mund til mund over 3–4 årtier. Om overarkivaren, dr. Kornerup, hedder det, at »hans videnskabelige sysler og hans optagelse i en række danske og svenske lærde selskaber var det, der optog ham mest og stod hans hjerte nærmest. Arkivet kom i anden række...« (s. 70). Meget af det arbejde, som i denne periode udførtes i afdelingen, vedrørte tilsyneladende arkivalier fra ældre århundreder.

Det forekommer mig oplagt, at det er denne gamle, kavalerermæssige opfattelse af tjenestetidens udnyttelse og af »meningen med det hele«, som skabte vækstbetingelserne for den ørkesløse sladder og de mange intriger. Det er lige så indlysende, at den stigende professionalisering af arkivgerningen efterhånden har fremmet det, som i den psykologiske jargon kaldes personalets arbejdsmotivation.

For kendskabet til den afgørende vending i Rigsarkivets udvikling efter 1934 er dr. Harald Jørgensen en hovedkilde. Han stod tæt ved begivenhedernes centrum, for så vidt som han var den, der med den største entusiasme gik ind for den nye linie, og han blev Axel Linvalds vigtigste medarbejder i dens gennemførelse. Han beretter i bogen med forståelig og berettiget stolthed om det meget, han fik lov at udrette på 2. afdeling indtil 1941 og siden i sekretariatet.

Men fremstillingen er uundgåeligt et partsindlæg og *må* give anledning til et par bemærkninger.

Den første vedrører det forhold, at forfatteren sammenholder »den store grødetid« i 30'erne med de senere års indsats på en måde, der mere end antyder at »luften er gået af ballonen«. Det, som faktisk skete, var jo, at Rigsarkivets nye aktive politik over for administrationen efterhånden viste sig at overanstrengte dets personaleressourcer – også selv om disse udnyttedes langt mere effektivt end tidligere. Det *var* jo gevaldigt store brød, der blev slået op i Arkivkommissionen af 1933 og med den aktive indsamlings-

politik. Ingen i den yngre generation vil bebrejde pionererne *det*, men forholdet må dog med i en retrospektiv bedømmelse.

Medtages må også det forhold, at der i 60'erne i arkivarkorpset opstod berettiget tvivl om, hvorvidt de principper, der traditionelt anvendtes ved kassation, registrering og udarbejdelse af hjælpemidler var forsvarlige og hensigtsmæssige.

Men intet af dette nævnes i bogen.

Læser man eksempelvis dr. Harald Jørgensens bemærkninger om tilblivelsen af »Den civile Centraladministration 1914–35« og om det forhold, at publikationen ikke siden er blevet fortsat, tror man ikke at høre en ældre, erfaren kollega, men sin skoletids gymnastiklærer: (»Kan I så se at komme i vandet, drenge«) (s. 48 ff.).

Det kan da gerne være, at 60'erne og 70'erne i arkivhistorien vil få overskriften »De dybsindige overvejelser og de famlende forsøgs tid«. Men i det større perspektiv betegner perioden anden fase i den professionaliseringsproces, som dr. Harald Jørgensen i sin ungdom var så lykkelig at opleve begyndelsen til. Det har været den uundgåelige besindelsens (måske også tømmermændenes) tid efter det store, impulsive spring fremad. Forfatteren kommer til at bære over med den yngre arkivargenerations »vandskræk«. Den er dybest set en konsekvens af det krav, som lå i 30'ernes omvæltning: At arkivtjenesten skulle tages alvorligt.

Til gengæld kan vi så love ikke at realisere overarkivar Rasch' plan om at rejse en skamstøtte over dr. Harald Jørgensens kassationspolitik. Vi kan bl.a. gøre det, fordi der på en sådan skamstøtte burde stå adskillige navne foran hans. De katastrofale nedslagninger af lange rækker af statistisk grundmateriale og af kilder til industrihistorien foregik før hans tid.

Men vi er nogle stykker, som aldrig bliver enige med forfatteren om den maxime, at »vi gør både os selv og den fremtidige historiske forskning en stor tjeneste ved at få fjernet så meget af det ligegyldige stof, der vitterlig ligger i vore magasiner« (s. 54).

Når det er nødvendigt her at imødegå denne opfattelse med samme eftertryk, som det hvormed den er fremsat, skyldes det, at kassationsproblemet faktisk er blevet så pinagtigt. Gudskelov er der dog udsigt til, at fototeknikken redder os, før den helt store katastrofe indtræffer.

Når Rigsarkivet om føje år rømmer det ærværdige bygningskompleks på Slotsholmen, bør man, støttet af dr. Harald Jørgensens eminente hukommelse for fortidens arkivinteriorer, genskabe Arthur G. Hassøs primitive fotografiske atelier i 2. afdelings vaskerum (nu kaldet »Duetårnskontoret«). Over døren skal indristes: »Her stod det moderne danske arkivvæsens vugge«.

Min anden bemærkning har at gøre med en ejendommelig bivirkning af den store omvæltning i opfattelsen af arkivtjenesten. I den forbitrede kamp mellem Linvald og »de lærde« gik den vigtige pointe tabt, at arkivvæsenets særkende just kunne være *kombinationen* af administration og forskning. Dr. Harald Jørgensen er formentlig en af de største administrative begavelser, der nogensinde har viet sin arbejdskraft til institutionen, og han har alle sine dage været en meget flittig forsker. Men han har tilsyneladende befundet sig vel ved at holde de to aktiviteter skarpt adskilte og har ofte

(sidst i Nordisk Arkivnyt nr. 3 1978) givet udtryk for den opfattelse, at sådan bør det være. På den baggrund, som dr. Harald Jørgensen opridser i sin bog, er det ikke uforståeligt, men det er ikke desto mindre beklageligt, at det for ham (og andre i etaten) er kommet til at fremstå som om det at drive privatforskningen ud af tjenestetiden er synonymt med at nægte forskningen plads i arkivvæsenet. Det er karakteristisk, at overalt, hvor der i bogen tales om Rigsarkivets udgivervirksomhed, drejer det sig om kildeudgaver, hjælpemidler eller rent interne publikationer. Her står talsmanden for 30'ernes store reformbevægelse i arkivvæsenet i virkeligheden på et ganske traditionelt standpunkt.

Denne anmeldelse er fokuseret på nogle enkelte afsnit af den foreliggende bog, der imidlertid indeholder meget andet end det, som her er omtalt: En udmærket redegørelse for det store arbejde med udvælgelse af de tyske akter om besættelsestiden, livlige beskrivelser af udenlandske arkivmøder, vigtige oplysninger om byggesager og meget andet godt.

Det er anmelderens tro, at den angrebsvinkel, som her er valgt, ikke vil være forfatteren ukær. Dr. Harald Jørgensen har i sit lange liv aldrig skyet provokationen og har altid foretrukket modsigelsen for ligegyldigheden. Ude eller hjemme, i stort eller i småt, i medgang eller i modgang har han gennem mere end 40 år været på pletten, overalt hvor dansk arkivvæsens sag skulle tales eller dets forhold debatteres. Med sine arkiverindringer har han fortalt den yngre generation vigtige ting om forudsætningerne for den forvandling, vi nu står midt i.

Erik Stig Jørgensen.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Oversigt over hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland. 1971.

Danske landkommuner 1842-1970. 1976.

De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956. 1967.

Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788. 1972.

De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789-1970. 1972.

Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. 1969.

Oversigt over arkivalier vedr. borgerskaber og næringstilladelser. 1971.

Godsarkiver 1, Ryttergodserne. 1971. 2, Hedekolonierne. 1974.

Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier. 2. udg. 1972.

Privatarkiver I. 1975.

Håndskriftsamlingen. 1969.

Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner. 1965.

Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene. 1971.

Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling. 1967.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966. 1966.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:

Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjydske landsdele. Ved Frode Gribsvåd og Johan Hvidtfeldt. 1944.

Nordslesvigske præstearkiver. I, Tørninglen provsti. 1974. II, Tønder provsti. 1975. III, Haderslev provsti. 1975. IV, Åbenrå provsti. 1975. V, Sønderborg provsti. 1976.

Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1975.

Foreningsarkiver: Vælgerforeningen. 1976. Skoleforeningen. 1976. Sprogforeningen. 1976.

Godsarkiver: Søgård og Årtoft. 1976. Gram og Nybøl. 1976.